

FRANTIŠEK X. HALAS

NACISTICKÁ PERZEKUCE NA BRNĚNSKÉ UNIVERZITĚ V LETECH 1939—1945

Již více než třicet nás dělí od konce druhé světové války, více než jedna lidská generace. Škody, které způsobila jsou napraveny, rány zahojeny, a přece nelze zapomenout. I brněnská univerzita utrpěla během okupace a válečné lítice mnohé ztráty. Byla spolu s ostatními českými vysokými školami takřka celých šest let uzavřena, a třebaže jí byly po osvobození vráceny její budovy, knihovny, učební pomůcky, leccos z jejího hmotného inventáře se také ztratilo; musela znovu budovat své ústavy, kliniky, semináře, některé takřka úplně od začátku. Ztrátou nejtěžší a nenahraditelnou však byly oběti na životech. Na ty se vzpomíná nejdéle a dodnes nám je připomínají pamětní desky na jednotlivých fakultách univerzity, na nichž čteme jména těch, kteří „svobodu milované vlasti vykoupili za nacistické okupace v letech 1939—1945 svým utrpením a svou krví“, jak stojí na desce v budově filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně.

Byli to profesori, docenti, asistenti, zaměstnanci i studenti. Vzpomínáme na všechny, i na ty „mnohé jiné, o nichž nedošla zvěst“, jak je psáno na konci pamětní desky, kterou jsme citovali už výše. Všichni byli oběti, mnozí i hrdiny. Ale pro univerzitu byl ztrátou nejtěžší nenávratný odchod celé řady jejích učitelů. Počítali se na desítky. Pokusíme se v tomto příspěvku stručně ukázat jejich osudy, zhodnotit jejich význam a také aspoň rámcově popsat perzekuci, již byla vystavena v nejtěžším údobí svých dějin naše vysoká škola jako celek, jako instituce.

Brněnskou univerzitu zasáhla nacistická okupace v době, kdy za sebou měla právě dvacet let své existence. Její tradice však sahaly ještě dále do minulosti, protože její založení, jeden z prvních zákonodárných aktů samostatného československého státu, nebylo plodem náhodné politické konjunktury, nýbrž korunováním dlouhodobého boje, v němž se za posledních třicet let trvání Rakouska-Uherska angažovaly nejširší vrstvy národa — v tom i socialisticky uvědomělé dělnictvo —, boje za založení druhé české univerzity v centru Moravy. Nová univerzita dostala tedy již do vínku pokrokové a demokratické tradice a v těchto tradicích se také

dále rozvíjela. Zajisté to tehdy nebyla škola socialistická. Vládl na ní duch buržoazního liberalismu a humanismu, ale působila na ní, zvláště na její filozofické fakultě, i řada pokrokově smýšlejících nebo levicově či přímo socialisticky orientovaných učitelů a také pokud jde o studentsvo, nebylo — opět především na filozofické, ale také na přírodovědecké fakultě — procento pokrokově zaměřených posluchačů nijak malé. A že se brněnská univerzita těmto lidem neuzavírala a nepociťovala je jako cizí či dokonce nepřátelský element, o tom svědčí skutečnost, že právě v těžkých měsících pomnichovské republiky a počátku protektorátu provedla její filozofická fakulta navzdory nepřízni doby habilitaci tak významně politicky a kulturně komunisticky angažovaného pracovníka, jako byl Bedřich Václavek. Na druhé straně fašistické tendence, i když ani ty na univerzitě zcela nechyběly, se projevovaly jen velmi slabě. A tak i později, za protektorátu, se ke kolaboraci dalo strhnout jen nepatrné procento univerzitních pracovníků. Nacisté sami si těchto skutečností byli dobře vědomi a podle toho se také k brněnské univerzitě chovali.

První měsíce po zřízení tak zvaného Protektorátu Čechy a Morava uplynuly sice ve zdánlivém klidu. Univerzita pokračovala, jak ji k tomu vyzval již osudného 15. března 1939 její rektor,¹ v normální práci: dále se konaly přednášky pro studenty — a také pro veřejnost —, probíhaly zkoušky, promoce, projednávaly se habilitace, byly podávány návrhy na jmenování nových profesorů, učitelé univerzity publikovali výsledky své vědecké práce knižně i v odborných časopisech a přispívali populárně vědnými články, které v této době často měly (ještě mohly mít!) i skrytý vlastenecký nebo přímo protinacistický náboj, do denního tisku i do periodik.

Okupanti se však nedali mýlit tímto klidným povrchem nehledíc na to, že od počátku neměli v úmyslu ponechat českým vysokým školám možnost zdárného rozvoje a pravidelné práce. Zatím se ovšem omezili jen na drobné zastrašovací akce, jako bylo „pozvání“ rektorů brněnských vysokých škol na Zemský úřad v dubnu 1939, kde byli „představeni“ německému generálu Breyerovi, nebo naopak „návštěvy“ německých nacionálně socialistických činitelů na vysokých školách v Brně. Jinak se nacisté spokojili se shromažďováním informací a ustavením více méně neviditelného dozoru nad vysokými školami i nad univerzitou v Brně. Přímá persekuce se v této době omezovala na nátlak, aby byli propuštěni někteří zvláště nepohodlní profesori, pokud totiž byli židovského původu anebo byli známi svým otevřeným levicovým postojem. Takto muselo Ministerstvo školství a národní osvěty na nátlak brněnského gestapa dát již v letním semestru 1938/39 na trvalou dovolenou profesory Helferta, Bláhu a Fischeera z filozofické fakulty.

První vážnější úder proti univerzitě v Brně přišel v den zahájení druhé světové války, 1. září 1939. Gestapo tehdy zatkl v Brně a okolí celou řadu českých lidí jakožto tak zvaná rukojmí a uvěznilo je na Špilberku, proměněném po mnoha letech opět v žalář. Bylo mezi nimi i několik profesorů a zaměstnanců brněnské univerzity, tentokrát zvláště z její

¹ Srovnej: *Občané akademičti!* Ročenka Masarykovy univerzity v Brně 1938/39 až 1945/6, Brno 1947, str. 23–24.

lékařské (profesoři Bouček, Neumann, asistent Jebavy) a přírodovědecké fakulty (profesor Kladivo, zaměstnanec Coupek). Obě fakulty i univerzita jako celek se snažily, pokud bylo v jejich silách, intervenovat ve prospěch zatčených. Tak profesorský sbor přírodovědecké fakulty se již 4. září usnesl požádat rektora, aby spolu s děkany fakult provedl příslušné kroky u úřadů, a podobně postupovala i lékařská fakulta.²

Členové univerzity zatčení 1. září 1939 byli později vesměs propuštěni; těžko říci, zda vzhledem k intervenci, kterou podnikla Alma mater, nebo proto, že si to nacisté rozmysleli. Většinou však neústali na svobodě natrvalo. Tak profesor Neumann, první poválečný rektor univerzity, byl později léta vězněn v koncentračním táboře, profesor Kladivo zemřel v roce 1942 na následky pozdějšího věznění a dr. Jebavý zemřel v říjnu 1942 v Mauthausenu.

Události na podzim roku 1939 měly rychlý spád. Ještě než byla uzavřena akce univerzity ve prospěch zatčených z 1. září, dopadla na ni rána daleko horší. To se psal 17. listopad 1939.

Nacisté dobře věděli, že české vysoké školy jsou středisky ideového odporu proti jejich nadvládě. I když jejich informace v tomto směru zdaleka nebyly přesné, právem se domnívali, že mnohé nitky odbojové činnosti vedou i na české univerzity a další vysoké školy. Původně chtěli české vysoké školství postupně zatlačovat, tím že mu odníмали finanční prostředky a umenšovali jeho vědecký význam, zatímco naopak německé vysoké školy v Protektorátě měly být všemožně podporovány.³ S počátkem války, kdy nacisté také již přestali brát ohled na veřejné mínění v cizině, přišel čas k radikálnějším „řešením“. Záminku pro uzavření českých vysokých škol poskytly nacistům, jak známo, studentské demonstrace v Praze ve dnech 28. října a 15. listopadu 1939.

V Brně 15. listopadu, v den pohřbu Jana Opletala, žádné demonstrace nebyly. A také akce, které zde proběhly ve dnech kolem 28. října, měly mnohem menší rozsah než v Praze. Došlo jen k drobným sabotážím (např. na železnici, kde pod projíždějícími nákladními vlaky vybuchlo několik náloží), k menším demonstracím v den výročí vzniku Československa a k zamalování německých nápisů. Přímou účast vysokoškolských studentů na této činnosti se podařilo prokázat jen v jednom případě: gestapo totiž zadrželo několik studentů při zamazávání německého nápisu. Ale okupantům nezáleželo příliš na pravdě, potřebovali především záminku, aby mohli uskutečnit své předem připravené plány. A tak brněnské gestapo prohlásilo, že akce proti německým nápisům byla organizována především českým vysokoškolským studentstvem.⁴ Přímých důvodů pro uzavření

² Dokumenty k této záležitosti jsou uloženy v Archivu univerzity (dále vždy AU), sig H III 1 b; některé z nich byly publikovány v seriálu Dokumenty hovoří, vydávaném na pokračování v revui Universitas. Srovnej: *Brněnská univerzita v předvečer války (Dokumenty hovoří I.)*, Universitas 1974, č. 5, str. 36–42.

³ Srovnej: kol. autorů, *Dějiny univerzity v Brně*, Brno 1969, str. 213 a dále.

⁴ K celkovému obrazu historie brněnských vysokých škol v letech 1939–1945 srovnej zvláště: kol. autorů, *Dějiny univerzity v Brně*, Brno 1969, str. 216–230 (kapitola III/4, autor František Mainuš) a pak: Otakar Franěk, *Dějiny české vysoké školy technické v Brně*, Brno 1969, str. 219 a dále.

českých vysokých škol bylo ovšem v Brně žalostně málo. Nevadilo! 17. listopad proběhl v Brně stejně násilně jako v Praze.

Duch odporu byl zajisté Praze i Brnu společný, jiné byly však konkrétní podmínky, v nichž se rozvíjel. A zde je třeba udělat malou odbočku do minulosti, nezbytnou pro pochopení brněnské specifičnosti: v Brně byly v době první republiky čtyři české vysoké školy — Masarykova univerzita, Vysoké učení technické, Vysoká škola zemědělská a Vysoká škola veterinární, ale jen jedna z nich, totiž česká technika, byla starší než samostatný československý stát. Byla založena takřka potají v roce 1899 za velkého odporu německé samosprávy města i německé veřejnosti, ačkoliv na druhé straně již od roku 1850 v městě existovala německá vysoká škola technická.⁵ Ještě větší odpor však vyvinuli moravští Němci proti českým snahám o založení brněnské univerzity, která podle nich ohrožovala tak zvaný německý ráz města.⁶ Až po roce 1918 tyto umělé přehrady padly a německé obyvatelstvo města Brna se stalo tím, čím fakticky bylo již dávno, totiž menšinou. Mělo ovšem zaručena menšinová práva a Brno zůstalo po celou dobu předmnichovské republiky tak zvaným dvojjazyčným městem.⁷ Přesto zůstalo neuralgickým bodem v česko-německých vztazích a také po Hitlerově nástupu k moci se naprostá většina brněnských Němců připojila k hnutí jeho zdejších agentů a stala se nebezpečnou pátou kolonou v republice. Po mnichovském diktátu panovala v Brně skoro měsíc nejistota, zda se město samo nakonec neoctne také v zabraném území, a brněnští Němci tuto myšlenku usilovně propagovali. Přispívali také různými provokacemi šíření neklidu a vydatně zásobovali göbbelsovskou propagandu historkami o útisku německého obyvatelstva. Zvláště aktivně si přitom počínali studenti brněnské německé techniky, kteří si za to po 15. březnu vysloužili pochvalu z nejvyšších říšských míst.

Jestliže perzekuce na jaře a v létě 1939 směřovala především proti vyučujícím brněnské univerzity, 17. listopadu dopadla brutální pěst okupantů nejvíce na studenty. I když gestapo 17. listopadu 1939 provedlo důkladné a bezohledné prohlídky ve všech budovách českých brněnských vysokých škol, hlavně v pracovnách profesorů, nezatklo toho dne žádného z nich; zato zajistilo stovky studentů. Tato jeho akce měla výhradně zastrachovací a represivní charakter. Studenti byli zatýkáni náhodně, bez předchozího plánu; gestapo nechtělo postihnout představitele nějakého spiknutí: to nemohlo už proto, že takového spiknutí nebylo, nebo naopak

⁵ Původně byla tato škola založena jako utrakvistický ústav, ale Češi z ní byli brzy zcela vytlačeni. Mohli se však o tento fakt opírat aspoň při úsilí o založení české techniky a snad právě proto se podařilo tento požadavek prosadit ještě v době trvání Rakousko-Uherska.

⁶ Tento ráz byl ovšem koncem 19. století už pouhou fikcí, uměle udržovanou machinacemi při sčítání obyvatelstva a pak také tím, že se brněnská radnice vytrvale bránila možnosti, aby se k Brnu i administrativně připojila jeho česká předměstí, která s ním tehdy už fakticky splývala v jeden celek.

⁷ Tento statut měly jen obce, kde bylo aspoň 20 % obyvatel jiné než „československé“ národnosti. Podle sčítání lidu z roku 1930 bylo v Brně 20,3 % Němců — bylo by tedy postačilo připojit k němu kteroukoli sousední obec, aby toto procento pokleslo pod kritickou mez, a Brno mohlo být jednojazyčné. Vláda to z taktických důvodů nicméně neudělala.

bylo úplně všeobecné. Gestapo sledovalo jediný cíl: rozrušit předem středisko možného odporu.

Již mezi 4. a 5. hodinou ráno 17. listopadu byly obsazeny budovy všech vysokých škol v Brně. Nikdo ze zaměstnanců neměl do nich od té chvíle přístup, a pokud někteří z nich v těchto budovách bydleli, nesměli naopak ven. Příslušníci SS standarty Totenkopf spolu s komisaři gestapa pak neprodleně začali s prohlídkami. Hledali zbraně. Žádné ovšem nenašli, a tak aspoň sami zbraní používali: bez váhání vystřelovali zámky u uzamčených psacích stolů. V místnostech studentského Spolku posluchačů filozofie hledali esesáci materiály o údajných stycích s Anglií a Ruskem. Na všech školách zabavili velké množství písemného materiálu, který pak po svém zpracovávali.

Avšak vlastní střed událostí toho dne je třeba situovat do studentských vysokoškolských kolejí. V Brně byly tehdy troje: Kaunicovy, menší Sušilovy koleje, obojí mužské, a pak Dívčí dům Kaunicových kolejí. Středisko studentek gestapáci 17. listopadu ušetřili, s těžší z jemnocitu, spíše z vypočítavosti a možná dokonce i omylem, protože v Dívčím domě, který stál naproti vlastním Kaunicovým kolejím, neudělali vůbec prohlídku. Dokonce ani nezahradili přístupové cesty k němu, takže se studentky mohly po celý den volně pohybovat. Tím krutěji dopadla ruka gestapa na oba zbývající ústavy. Kaunicovy koleje obsadili kolem šesté hodiny ranní. Překvapení bylo dokonalé. Studenti se doslova probudili dupáním okovaných bot esesmanů a vojáků na chodbách kolejí a jen jednomu z nich se podařilo rychlým skokem z okna do zahrady utéci. Stříleli po něm, ale student šťastně unikl. Brzy byla celá budova obklopena vojskem, telefonní spojení s vnějším světem bylo přerušeno a důstojníci SS nařídili správci budovy, že nikdo ze studentů nesmí opustit budovu, personál pouze na legitimaci, za jejíž vydání je správce osobně zodpovědný. Studenti museli zůstat ve svých pokojích a pokud se pokoušeli vyjít z nich ven, stráž na chodbě je hrubým způsobem strkaly nazpět. Po dlouhém jednání se správcům kolejí podařilo přesvědčit důstojníky SS, že v zájmu zachování klidu by bylo dobře zpravit studenty o tom, co se děje. Nakonec předseda studentské samosprávy medik Komárek dostal povolení navštívit jednotlivé pokoje, informovat studenty o domovní prohlídce a vyzvat je ke klidu. Po této zprávě nastal na pokojích horečný ruch, studenti narychlo odstraňovali „závadnou literaturu“, letáky, obrazy a také – což je příznačné – legitimace studentské odbojové organizace. V ilegální práci měli studenti dosud velmi malé zkušenosti. Brzy byly světlíky přístupné z klozetů plné papírů, jež tak unikly pozornosti gestapa; personál je pak dodatečně v následujících dnech spálil v kotelně. Všechno se ovšem ukrýt nepodařilo nebo také studenti na něco zapomněli; u mediků Černého a Fukaly a technika Vincenze gestapo našlo letáky Kostufry a na základě toho je také zatkl.

Gestapáci v počtu třiceti mužů přišli do budovy kolem osmé hodiny ráno. Studenti pak byli vyvedeni z pokojů a první tři zatčení byli eskortováni do sálu kolejí, kde je postavili ke zdi. Teprve odpoledne povolilo gestapo studentům, kteří předtím ani nesnídali, odejít na oběd, ale jen do kolejní menzy v suterénu. Tam gestapáci provedli další zatčení a pokračovali v zajišťování studentů i později, když bylo kolejákům dovoleno,

aby se vrátili do pokojů. Gestapo nemělo předem připraveno žádný seznam, a tak zatýkalo víceméně náhodně, studenty, kteří se mu zdáli více vzpurní než ostatní, ty kteří pronesli v přítomnosti komisařů nějakou poznámku, často i z příčin doslova malicherných.⁸

Podobný průběh měl den 17. listopadu i v Sušilových kolejích. Zdá se, že je esesmani obsadili ještě dříve než Kounicovy koleje. Jeden pamětník píše, že to bylo již po třetí hodině ráno.⁹ V každém případě byly Sušilovy koleje obsazeny ještě za tmy. Vojsko pak i zvenčí obklíčilo budovu a všechna okna musela být navzdory předpisu o zatemnění osvětlena, aby nikdo nemohl uniknout. Telefonní spojení s vnějším světem bylo rovněž od první chvíle přerušeno a samozřejmě nikdo nemohl z kolejí odejít. Prohlídku kolejí provedlo gestapo se stejnou brutalitou jako v Kaunických kolejích. Hledaly se zbraně a letáky, jak se gestapáci sami vyjádřili, ale ještě s menším úspěchem než v Kaunických kolejích. Přesto ani zde nesmělo gestapo ovšem vyjít naprázdno, ať už se našla záminka nebo ne. Jen způsob jak byli studenti zatčeni, byl v Sušilových kolejích jiný než v sesterském ústavu. Kolem páté hodiny odpoledne totiž komisaři gestapa vydali rozkaz, aby se všichni studenti shromáždili v jídelně a zde potom vybrali opět podle zcela záhadného klíče padesát studentů. Těm řekli, že si mají nachystat nejn nutnější věci a připravit se na cestu.

Večer 17. listopadu pak vojenská auta odvezla z Kaunických kolejí kolem dvou set studentů a asi padesát studentů ze Sušilových kolejí na nádraží, kde nastoupili cestu vlakem do Prahy v přísně střežených uzavřených vagónech. Tam se připojili k zatčeným kolegům z Prahy a celá skupina byla odtransportována do koncentračního tábora v Sachsenhausen-Oranienburgu, kde měli studenti poznat, co je to nacistická převýchova.

Ale vraťme se ještě do Brna. Od osmé hodiny 17. listopadu jednali rektori a jiní akademičtí funkcionáři českých vysokých škol na Zemském úřadě. Tam bylo nakonec dohodnuto, že vydají uklidňující prohlášení ke studentům. To pak bylo vskutku v 11 hod. dopoledne předáno pobožce České tiskové kanceláře a v poledních hodinách je vysílal rozhlas. Mimo jiné se v něm pravilo: „Rektori žádají a doporučují co nejupřímněji a nejrozhodněji studentstvu, aby zachovalo v těchto i příštích dnech klid a rozvahu. Vaší přední povinností je, abyste doma pokračovali ve studiu a připravovali se ke zkouškám, neboť na ulicích není vaše místo.“

Z tohoto textu vyplývá, že akademičtí funkcionáři chovali ještě určitou nadějí, nebo spíše iluzi, že totiž uzavření vysokých škol nebude znamenat naprosté přerušování jejich činnosti, že bude povoleno dokončit alespoň některé zkoušky, např. posluchačů, kteří měli těsně před promocií; o povolení takových drobných úlev také profesori vysokých škol v následujících týdnech – a ovšem marně – usilovali. Znali okupanty ještě špatně.

⁸ K průběhu událostí 17. listopadu 1939 v Kaunických kolejích jsou hlavními prameny dvě ročenky: XXXV. výroční zpráva spolku Kaunicky studentské koleje 1939–1945. Brno 1946, zvláště str. 21–28; XXXVI. jubilejní výroční zpráva Kaunických kolejí. Brno 1964, zvláště str. 12–31.

⁹ K průběhu 17. listopadu v Sušilových kolejích používáme hlavně netištěného dokumentu vzpomínek, uloženého v AU, fond: pozůstalost prof. Adolfa Kellnera.

K některým demonstracím a incidentům v Brně 17. listopadu nicméně došlo. Ráno se před budovami univerzity i technických fakult začali shromažďovat studenti. Někde se po delším či kratším čekání sami rozešli, jen na filozofickou fakultu se domáhali vstupu tak dlouho, až dal vedoucí gestapa příkaz strážní SS, aby je rozehnala jakýmkoli prostředky, třeba i s použitím zbraně. Před fakultu pak vyšel úředník děkanství a po jeho výzvě studenti odešli. Studenty čekající před lékařskou fakultou napadly esesácké hlídky z vlastní iniciativy a několik studentů zbylo. Na výzvu děkana této fakulty profesora Floriana se pak studenti rovněž rozešli.

Po desáté hodině ranní se pokusila skupina tří až čtyř set studentů demonstrovat v ulici Veveří. Utvořili průvod a snažili se za provolávání protinacistických hesel proniknout do středu města. Protektorátní policie průvod rozehnala, nikoho však nezatkla.

V odpoledních hodinách už k žádným větším studentským akcím nedošlo. Zato všude visely plakáty vyhlášky říšského protektora s úděsnou zprávou o uzavření českých vysokých škol a na veřejnost začaly pronikat zprávy o tom, co se děje ve studentských kolejích. Ukazovalo se nebezpečí, že česká veřejnost se bude snažit vystoupit na podporu studentů, a zvláště mezi dělníky se šířil nepokoj. Mnozí pomýšleli na protestní stávky. A to byla věc, již se okupanti velmi báli. Jestliže studentské demonstrace se gestapu v podstatě hodily a zapadaly do jeho plánu, neboť aspoň dodatečně dodávaly jakéhosi oprávnění jeho zásahu proti českým vysokým školám, pak vystoupení dělníků si nacisté rozhodně nepřáli. A tak protektorátní úřady z nařízení okupantů vyvinuly v noci na 18. listopad horečnou činnost. Krátce po půlnoci telefonovali z ministerstva vnitra na presidium brněnského Zemského úřadu, že je třeba udržet za každou cenu klid. Již ve čtyři hodiny ráno toho dne byli na tento úřad pozváni členové závodních výborů, vedoucí odborů všech větších brněnských továren a zástupci průmyslníků a upozorněni na „nedozírné následky“, které by měl jakýkoliv pokus o demonstraci či stávku. Na nádražích a ve veřejných místnostech byla zavedena přísná bezpečnostní opatření.

Nakonec v Brně k žádným protestním akcím nedošlo. Těžko je dnes hodnotit, zda byl důvodem strach nebo spíše přesvědčení, že otevřeným odporem se mohou věci jen zhoršit. Předpoklad, že zachováním klidu se přispěje ke zmírnění osudu českých vysokých škol, se ovšem ukázal zcela iluzorní. Okupanti byli rozhodnuti zničit české vysoké školy, v nichž zasahovali nejcitlivější místo české inteligence, za každou cenu. Jejich názory se podle okolností měnily pouze, pokud šlo o metody. Proto také různým brněnským vysokým školám předurčili různý osud, podle toho, co bylo pro nacisty výhodné. Ale ani jedna z nich nesměla pokračovat v pedagogické činnosti. Vědecká a administrativní činnost byla nejrůzněji omezoována. Až na samém konci roku 1939 obdrželi profesori brněnské univerzity povolení k přístupu do svých pracoven, aby si odtud vyzvedli své osobní věci.

Potom již měli do budov univerzity (a ještě ne do všech) přístup jen přísně vybraní jednotlivci, jak o tom svědčí úřední záznam vedoucího úředníka děkanství filozofické fakulty Karla Hoška, z něhož citujeme:

„Dne 8. prosince 1939 o 1/2 1 hodině odpoledne dostavil jsem se na po-

žádání do úřadovny č. 20 u německé tajné státní policie, kde mi komisař Markus sdělil toto:

Žádám, aby mi během pondělka 11. prosince 1939 byly předloženy přímo od rektorátu všech vysokých škol českých v Brně (bez ohledu stalo-li se tak již dříve) dvojmo žádosti profesorů a jiných vědeckých sil, kteří n e z b y t n ě musejí docházeti do budov zavřených vysokých škol, aby tam konali práce praktické v zájmu veřejném nezbytně nutné, jako pokusy v laboratoři, badatelské práce. Při sestavování těchto seznamů jest dbáti, aby počet těchto pracovníků byl omezen se zřetelem na tyto účely praktické na nejmenší skutečnou potřebu a musí se u každého přesně *udati*, za jakým účelem v budově jeho přítomnost je nutná. Upozorňuje se znovu, že bude možno uvažovati o povolení k přístupu jen těm osobám, které v budovách zavřených tj. odňatých vyučovacími účelům skutečně pro praktickou činnost potřebny jsou a jejich potřeba je náležitě odůvodněna jiným než např. vyučovacími zájmy, neboť vysoké školy jsou zavřeny a přítomnost učitelských sil *nelze připustiti*, kdyby šlo o účely jiné, sledující pouze cíle *teoretické a abstraktní*. V zájmu vysokých škol je, aby se požadavku tomu plně přizpůsobily¹⁰.

Vědecká a výzkumná činnost tedy měla pokračovat výhradně v oborech, kde to bylo „pro říši výhodné“. Z univerzity pracovaly po 17. listopadu jen kliniky lékařské fakulty, botanická zahrada a některé teoretické ústavy lékařské a přírodovědecké fakulty. Na pěstování humanitních oborů ovšem okupanti neměli nejmenší zájem.

Pokud jde o budovy, sloužily nadále vyučovacími účelům jen prostory přírodovědecké fakulty, které převzala brněnská německá technika. „Hospodařila“ v nich ovšem tak, že po válce našli učitelé přírodovědecké fakulty jen málokteré zařízení a pomůcky nepoškozeny. Budovu teoretických ústavů lékařské fakulty zabrali nacisté pro Hitlerjugend a ústavy, pokud ještě fungovaly, se z ní musely vystěhovat. Budovy brněnské filozofické fakulty byly od roku 1940 zabrány pro německý úřad Oberlandrat. Ještě horší úděl postihl právnickou fakultu. V jejích zdech se usídlilo gestapo a budova právnické fakult se stala v letech 1940–1945 jedním z nejobávanějších míst v Brně. Konaly se tam výslechy nespočetné řady českých vlastenců: o tom, jakými metodami, není snad třeba se šířit. Přitom je charakteristická jedna podrobnost: budova nebyla po celou dobu války úředně přejmenována a sami gestapáci ji prý mezi sebou s oblibou nazývali právnickou fakultou, jakoby na výsměch všemu právu.

Podobně obávanými místy se staly i oboje koleje. V Sušilových byl nejprve ještě koncem roku 1939 zřízen sběrný tábor pro vězně, od roku 1941 tam úřadovala německá kriminální policie, zatímco Kaunicovy koleje se od začátku roku 1940 staly vězením, mučírnou a po určité době i popravištěm.¹¹ Byly přestupní stanicí na cestě do koncentračních táborů i pro několik učitelů brněnské univerzity.

17. listopad 1939 se tedy zapsal do dějin brněnské univerzity i všech

¹⁰ Srovnej: AU, fond FF, kartón 61, A 1939.

¹¹ Mezi léty 1941 až 1945 byly na jejich dvoře popraveny stovky obětí nacistické zvůle: jsou zaznamenány jména 638 lidí a k nim je třeba připočíst ještě celou řadu bezejmenných obětí. Srovnej k tomu prameny uvedené v pozn. č. 8.

ostatních českých vysokých škol jako hrůzně památný den, a přece to vlastně byl teprve počátek akce, jejímž cílem bylo nakonec úplně likvidovat českou inteligenci. Nacisté pochopitelně nemínili nikdy české vysoké školy znovu otevřít. Po třech letech, v listopadu 1942, se o ničem takovém vůbec nejednalo ani nehovořilo a proces odbourávání českého vysokého školství byl tehdy takřka už u konce, aspoň pokud šlo o brněnskou univerzitu. Tento proces neprobíhal tak násilně a okatě jako v první den nacistického zásahu. Okupanti nadále rdousili brněnskou univerzitu poněmáhlu, ale účinně byrokratickou cestou. Faktem uzavření univerzity s ní ztratili jakoukoli možnost styku především studenti; ti z nich, kteří unikli zatčení, si museli narychlo hledat zaměstnání, aby unikli pracovnímu nasazení. Kromě nich byli automaticky vyřazeni z rámce školy také ti vědečtí pracovníci, které k ní pojila pouze vyučovací povinnost, tedy soukromí docenti a tzv. bezplatní profesori,¹² pokud nebyli zároveň asistenty některého univerzitního ústavu či semináře. Zbývající personál univerzity, totiž profesori, asistenti, úředníci a ostatní zaměstnanci, byl ponechán zatím, aspoň teoreticky, na svých místech; tito lidé dostávali platy, ať už pracovali nebo pracovat nesměli. Ale ani je nemínili okupanti ponechat v klidu.

Nacisté postupovali při likvidaci osobního stavu univerzity po etapách. První z nich představovalo hromadné převedení profesorů z činné služby na dovolenou s čekatelným. Hlavní vlna této akce spadá do letních měsíců roku 1940. Většina dekretů pro takto přerazené profesory nese datum 8. srpna tohoto roku; je to případ 6 profesorů z právnické, 3 z lékařské, 13 z přírodovědecké a 20 z filozofické fakulty. S výjimkou lékařské fakulty byla takto „suchou cestou“ zlikvidována většina profesorských sborů tří univerzitních fakult. Jen v několika případech se vydání dekretu z té či oné příčiny opozdilo, ale do konce roku 1941 nezbyl na jmenovaných fakultách v činné službě ani jeden profesor. Dekrety zněly všechny stejně, lišila se jen data vydání, jednacích čísla a osobní jména. Žádné odůvodnění se neudávalo.

A dovolená s čekatelným byla často jen jakousi přestupní stanicí. Řadě profesorů došel za nějaký čas po dekretu o převedení na dovolenou penzijní výměr anebo rodina uvězněného profesora obdržela oznámení o tom, že nadále bude dostávat jen polovinu dosavadního čekatelného.

Dalším krokem k faktickému zrušení „České univerzity“ v Brně (takto se úředně jmenovala od počátku roku 1940) bylo převedení asistentů právnické, přírodovědecké a filozofické fakulty (pokud nebyli již předtím propuštěni z politických důvodů) do jiných oborů veřejné správy; tato akce probíhala především v roce 1941. Někteří z těchto pracovníků na-

¹² Tito učitelé bvli obvykle zasloužilí badatelé, kteří byli již delší čas předtím docenty a měli, pokud jde o vědeckou kvalifikaci, plný nárok na to, aby byli jmenováni profesory. To nemohlo často být z různých důvodů (úspory, nedostatek systemizovaných míst atd.) provedeno, a proto se sahlo k nouzovému řešení: badatel dostal titul profesora (mimořádného nebo i řádného), ale pokud jde o finanční zabezpečení, byl na tom takřka úplně stejně jako soukromý docent; to znamená, že neměl stálý plat a dostával pouze odměnu (o málo vyšší než docent) za konání přednášek, z prostředků tak zvaného kolejného; zpravidla tedy musel mít ještě další zaměstnání.

lezli zaměstnání v Univerzitní knihovně, několik jich přešlo jako učitelé na střední školy a větší skupina asistentů přírodovědecké fakulty byla „příkázána službou“ na různé ústavy Vysoké školy zemědělské v Brně, na niž tehdy – protože o to měli nacisté zájem – dosud pokračoval vědecký výzkum.

Rektorát a všechna děkanství univerzity v Brně musely v roce 1941 a v následujících letech často vypracovávat a odevzdávat vyšším úřadům seznamy učitelů, úředníků a ostatních zaměstnanců univerzity. Sledujeme-li tyto seznamy, jak jdou postupně za sebou, vidíme, že počty lidí zaměstnaných na univerzitě rapidně klesaly. K 1. lednu 1941 vypadala čísla o různých kategoriích zaměstnanců brněnské univerzity, sestavená do tabulky, takto:¹³

	Rektorát	Právnická fakulta	Lékařská fakulta	Přírodovědecká fakulta	Filozofická fakulta
Profesoři	—	16	21	18	28
Asistenti	—	1	50	19	4
Úředníci	5	2	5	2	1
Pomocné kancelářské služby	2	2	10	3	3
Zřizenci	3	2	40	27	9
Myčky, paušalisté, pomocní zřizenci	1	6	23	25	2
Celkem	11	29	149	94	47

330 takto zachycených a rozčleněných zaměstnanců, tři pětiny osobního stavu univerzity ve srovnání s dobou bezprostředně před započítáním války, představuje ovšem nominální stav: zdaleka ne všichni lidé, zahrnutí do těchto počtů, na univerzitě počátkem roku 1941 ještě skutečně pracovali. To zajisté platí zvláště pro profesory, kteří, jak jsme již napsali, byli tehdy většinou již na dovolené s čekatelným. V činné službě bylo k 1. lednu 1941 pouze 17 profesorů lékařské, 3 právnické, 2 přírodovědecké a 1 profesor filozofické fakulty, u něhož je v seznamu poznámka, že jeho převádění na dovolenou s čekatelným je právě v běhu.

Další seznam z května 1941, v němž nejsou údaje o profesorech a asistentech a který nerozčleňuje úředníky a zaměstnance do kategorií, nýbrž jen sumárně zachycuje jejich počty z jednotlivých pracovišť, ukazuje, že za necelého půl roku osobní stav univerzity se citelně ztenčil. Rektorát má v této době už jen 8 zaměstnanců místo 11, právnická fakulta 4 namísto 13, lékařská je ochuzena o 6 zaměstnanců – 72 místo 78, na přírodovědecké prudce poklesl stav z 57 na 27 osob a filozofická má 10 zaměstnanců místo 15. Zaměstnanci univerzity byli jednak ve velkém počtu

¹³ K tomuto seznamu a k dalším číslům, jež uvádíme v textu článku srovnej: AU, fond R XXIV 2.

dávání do penze, často i předčasně¹⁴ a řada jich byla také převedena na jiná pracoviště. Propouštění byli pochopitelně rovněž zaměstnanci, na něž byla „říšskými orgány uvalena vazba“, a ani ti nebyli ojedinelí.

Ani lékařská fakulta, která, jak jsme mohli pozorovat z uváděných čísel, byla dosti dlouho v jakémsi privilegovaném postavení, neunikla nakonec osudu ostatních fakult. Nacisté sice pochopitelně nezrušili kliniky jako léčebná zařízení, ale zato provedli v lednu 1943 administrativní zásah rovnající se faktické likvidaci lékařské fakulty jako fakulty a znamenající její proměnu v pouhé zdravotnické zařízení. K 5. lednu toho roku totiž poslali na dovolenou s čekatelným posledních šest vedoucích klinik, kteří byli ještě předtím ponecháni na svých místech (ostatní profesory fakulty „postihla“ dovolená s čekatelným mezi srpnem 1940 a lednem 1943) a k 15. lednu 1943 pak rázem převedli na 30 asistentů z různých klinik do služeb Zemské nemocnice v Brně. Tito lékaři zajisté pracovali nadále v týchž prostorách jako dříve, nebyli ošizeni na platech, leč legální základna brněnské univerzity se takto ještě povážlivěji ztenčila; v té době existovaly a pracovaly už jenom zbytky rektorátní kanceláře a kanceláři děkanství. Práce byrokratické mašinerie, jež likvidovala českou kulturu, se zmechanizovala natolik, že asistentům lékařské fakulty oznamoval jejich převedení do zemských pouhý cyklostylovaný německý formulář.

Poslední výkaz zaměstnanců univerzity z doby protektorátu uvádí k 1. lednu 1945 tyto stavy: 17 úředníků (8 rektorát, 2 právnická, 6 lékařská, 4 přírodovědecká, 2 filozofická fakulta) a 22 ostatních zaměstnanců (1 rektorát, 1 právnická, 9 lékařská, 8 přírodovědecká a 2 filozofická fakulta). Univerzitní profesor mezi nimi nebyl už ani jediný. A kromě toho zachycoval tento seznam opět pouze stav nominální, neboť například takřka všichni pomocní zaměstnanci, kteří byli tehdy ještě placeni z prostředků univerzity, byli pracovní zařazeni jinam. Fakticky v této době pracovalo v několika místnostech, které okupanti pro nejnnutnější úřední provoz České univerzity v Brně ponechali, přesně deset lidí. Jen tolik zaměstnanců zbylo z celkového počtu takřka pěti set padesáti lidí, jež uváděl poslední předválečný Seznam osob a ústavů.

Nacisté kladli práci těchto úředníků nejrůznější překážky. Poslední zaměstnanci brněnské univerzity byli ve stálém nebezpečí, že budou obviněni z „činnosti nepřátelské vůči říši“, pokud totiž měli snahu dělat něco jiného než pouze „likvidovat“, například zachraňovat aspoň univerzitní majetek: knihy, přístroje, pomůcky. Přesto však právě také obětavé práci těchto úředníků¹⁵ vděčila brněnská univerzita za to, že mohla

¹⁴ Mezi důvody, uváděnými při provádění penzionování, figurovaly zvláště tyto: úředník či zaměstnanec byl bývalý legionář, bývalý voják z povolání (při rozpouštění čs. armády v roce 1939 byla totiž řada bývalých vojáků z povolání zaměstnána na univerzitě), jeho věk přesáhl hranici padesáti let.

¹⁵ Na I. zasedání Akademického senátu Masarykovy univerzity v Brně, konaném 16. července 1945, uvedl rektor univerzity o činnosti těchto úředníků a zaměstnanců ve své zprávě toto: „...zbylo nakonec jen 10 zaměstnanců na rektorátě a děkanstvích, kteří byli posledními reprezentanty této vysoké školy, za velkých nebezpečí a obětí udrželi univerzitní kontinuitu a zachovali značný majetek univerzitní. Tím se zasloužili o univerzitu za německé okupace. Oficiálu Janu Šedovi za to poděkoval profesorský sbor filozofické fakulty v sezení dne 5. května 1945. Navrhuje

po válce poměrně rychle obnovit svou činnost. Přesto byly věcné ztráty univerzity ohromné. Prorektor univerzity, profesor František Novotný je v inaugurační zprávě o osudech a činnosti Masarkovy univerzity v letech 1939–1945, kterou přednesl při instalaci rektora Václava Neumanna 26. ledna 1946, vyčíslil takto: „V roce 1938 představoval její (tj. brněnské univerzity) nemovitý a movitý majetek 165,000.000 Kčs, počítáno v hodnotě předválečné. Za okupace a války utrpěl tento univerzitní majetek škodu 14,500.000 Kčs na stavbách a budovách, 46,700.000 Kčs na vnitřním zařízení, celkem 61,200.000 Kčs, tedy téměř 40 % své hodnoty.“¹⁶ To však byly škody, jež se daly postupně nahradit. Daleko bolestnější byly ztráty lidských životů.

První profesory z brněnské univerzity, jak jsme o tom již psali, zatkl gestapo víceméně namátkou, jakožto tak zvaná rukojmí a později byli opět propuštěni. Zanedlouho potom však již začal systematický postup proti univerzitní obci na základě shromážděných informací. První obětí tohoto nového zatýkání byl profesor hudební vědy, Vladimír Helfert, známý svým levicovým postojem v době předmnichovské republiky. Způsob jeho zatčení byl typickou ukázkou „práce“ gestapa. Profesor Helfert, který v té době¹⁷ byl na dovolené s čekatelným, se zdržoval z opatrnosti mimo Brno. Úředník gestapa tedy navštívil prorektora univerzity¹⁸ a sdělil mu, že gestapo sice dobře ví, kde se profesor Helfert zdržuje, že však s ním chtějí provést informativní výslech právě v místnostech rektorátu. Prorektor prof. Podpěra byl nucen oznámit tento požadavek gestapa Vladimíru Helfertovi a současně se ho pokusil varovat, aby na univerzitu raději nechodil. Profesor Helfert však přišel a gestapo ho přes předešlá ujištění zatkl. Stalo se tak 15. listopadu 1939. Prorektor se pokusil o protest a intervenci u státního prezidenta Háchy, ale bez výsledku.

Zatčení Vladimíra Helferta souviselo s odhalením větší části moravské sítě odbojové organizace Obrana národa, k níž došlo právě v listopadu 1939. Helfert patřil k zakladatelské skupině politické složky Obrany národa (jejímiž členy byli jinak především vojáci), k tak zvané Inteligenzgruppe, jak ji nazvalo gestapo, a zároveň spolupracoval i s jinými, levicově zaměřenými odbojovými složkami. Vypracoval šifrovací klíč pro ilegální vysílačku a také pro posílání zpráv prostřednictvím kurýrů: využil pro tento účel svých odborných znalostí, šiframi totiž byly noty. Ve vedení Obrany národa na Moravě pracoval ještě další profesor brněnské univerzity, totiž Jan Uher, krajský vedoucí pro Brno-venkov, který byl

(tj. rektor) proto, aby akademický senát vyslovil uznání a dík odstupňovaný dle zásluh těmto univerzitním zaměstnancům: JUDr. Stanislavu Zhánělovi, řediteli univerzitní kanceláře; Ludvíku Kašpárkovi, kanc. oficiálu; Janu Šedovi, kanc. oficiálu; Floriánu Brzobohatému, kvestorovi; vrch. aktuárskému tajemníku Edmundu Richtrovi; vrch. akt. tajemníku Dr. Metoději Novákovi; kanc. oficiantu Jaroslavu Jamborovi; kanc. oficiantce Marii Junkové; zřizenci Bedřichu Rojíkovi a myčce Anně Čoudkové“. (Z protokolu o zasedání AS); srovnej: AU, fond R II 1-C.

¹⁶ Srovnej: Ročenka Masarykovy univerzity v Brně 1938/39 – 1945/46, Brno 1947, str. 58.

¹⁷ Srovnej zde: str. 42.

¹⁸ Rektor univerzity, profesor Arne Novák byl tehdy již těžce nemocen (za necelý měsíc potom zemřel), zastupoval ho tedy prorektor, profesor Josef Podpěra.

brzy po Helfertovi, 20. listopadu 1939, rovněž zatčen.¹⁹ K oběma těmto čelným odbojovým pracovníkům se ještě vrátíme.

S Janem Uhrem úzce spolupracoval jiný člen univerzitní obce, profesor Vladimír Groh, který měl spolu s ním na starosti organizování odbojových skupin mezi vysokoškolským studentstvem. Vladimír Groh v r. 1939 ze sítě gestapa ještě unikl, ale počátkem roku 1941 byl i on zatčen a až do počátku podzimu toho roku vězněn. Konec září 1941 přinesl totiž začátek nové éry německé okupace v naší zemi. Nacisté odložili zcela masku a rozpoutali bezohledný teror. Nový zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich vyhlásil ihned po svém příchodu do Prahy 27. září 1941 stanné právo, během něhož došlo k rozsáhlému zatýkání a k popravám. Ještě 27. září bylo „pro přípravu velezrady a sabotáže“ stannými soudy v Praze a v Brně odsouzeno k smrti 9 lidí, kteří byli pak 30. září skutečně popraveni. Mezi nimi pak právě i profesor filozofické fakulty brněnské univerzity Vladimír Groh.

Druhého října toho roku otiskly Lidové noviny tuto zprávu: „K rozsudkům smrti, které vynesl stanný soud Brno dne 30. září 1941, se nám sděluje z příslušného místa toto: Karel Čapek, plukovník v. v. z Brna, Vladimír Groh, profesor na české univerzitě v Brně, Vojtěch Jílek z Brna byli na vůdčím místě velezrádné skupiny odporu.“

Vladimír Groh byl první popravený v Brně, první popravený profesor zdější univerzity. A jestliže byl popraven z politických důvodů jako aktivní účastník odboje, určitou rolí v tom, že si nacisté vybrali za oběť exemplárního potrestání právě jeho, hrálo i to, že byl český vědec. Jeho proslulost v mezinárodním vědeckém světě byla pro nacisty o důvod více k tomu, aby ho odstranili: byl jim zástupcem oné nenáviděné české inteligence, v níž právem spatřovali centrum odporu proti svým ujařmovacím snahám.

Vladimír Groh se narodil 26. ledna 1895 v Holešově. Po gymnazijních studiích v Brně v roce 1913 se zapsal na filozofickou fakultu Karlovy univerzity v Praze, kde studoval klasickou filologii. Přes své vynikající nadání pro jazyky – kromě klasických ovládal i celou řadu moderních jazyků – se Groh od počátku studia soustředil především na starověkou historii a archeologii. Již ve studentských letech se zabýval také epigrafikou a později se stal vynikajícím odborníkem v oboru starověkých nálezů. Ještě před složením doktorátu publikoval vědecké články a vezme-li v potaz krátkost Grohovy vědecké dráhy, přerušené v necelých 47 letech života, nemůžeme se neobdivovat jeho vědecké plodnosti.

Přes veškerou šíři Grohových zájmů, které nevynechaly takřka žádný úsek starověkých dějin, stál v popředí jeho badatelských snah především antický Řím. V. Groh se účastnil i archeologických výzkumů na Palatinu a v Ostii. Zabýval se rovněž starořímskými nápisy a práce, které se opi-

¹⁹ Údaje o odbojové práci V. Helferta a J. Uhra uvádíme na základě ústního sdělení prof. dr. Roberta Konečného, který s oběma jmenovanými úzce spolupracoval, byl rovněž zatčen 20. listopadu 1939 a po celou dobu války vězněn. R. Konečný byl generálním tajemníkem Obrany národa pro Moravu.

raly o jeho archeologické a epigrafické výzkumy, přinášely často zcela nový pohled na problematiku počátků římských dějin.

V roce 1921 se Vladimír Groh prací o plebejském tribunátu habilitoval pro starověké dějiny na Karlově univerzitě a v roce 1926 ho povolali jako mimořádného profesora tohoto oboru na Masarykovu univerzitu do Brna. V roce 1931 se stal řádným profesorem. Vladimír Groh je zakladatelem zdejšího semináře starověkých dějin, který řídil až do uzavření českých vysokých škol v roce 1939. V letech 1933–34 se činně účastnil akcí na záchranu celistvosti Masarykovy univerzity a o dva roky později, 1936/37, se stal děkanem filozofické fakulty.

Své pedagogické zkušenosti uplatnil Groh také tím, že napsal celou řadu učebnic a příruček starověkých dějin pro vysoké i střední školy a nezanedbával ani popularizaci svého oboru. Širší veřejnosti byl určen především jeho spis nejrozsáhlejší *Starý Řím* z roku 1931 a vysokoškolská příručka *Starověk* z roku 1935, shrnující dějiny starého východu a Řecka. Druhý díl tohoto spisu, jenž měl obsahovat římské dějiny, už Groh napsat nemohl, jako tolik jiných plánovaných prací, i když psal tajně i ve vězení, kde strávil více než půl roku od svého zatčení v únoru 1941. Pracoval tam na spise *Jak lidé žili*: o státním i soukromém životě starého Říma. Popravčí kulka předčasně ukončila plodnou práci, ale rozsáhlé vědecké dílo i mučednická smrt zajišťují Vladimíru Grohovi čestné místo mezi učiteli brněnské univerzity i mezi českými vědci vůbec.

Do období „první heydrichiády“ spadá zároveň nejrozsáhlejší vlna zatýkání brněnských učitelů, kteří pracovali v různých ilegálních skupinách a organizacích. V období od října do prosince roku 1941 zatkl gestapo postupně profesory Floriana, Horu, Křivého, Podlahu a Tomáška a asistenta Jebavého z lékařské fakulty, profesora Vážného z právnické fakulty, profesory Šimka, Koláčka, Josefa Sahánka, Rosického a Říhovského a docenta Hrudíčku z přírodovědecké fakulty a profesora Tvrdého a docenta Stanislava Sahánka z filozofické fakulty. Celá skupina byla vězněna v Kautnicových kolejích a vyslýchána v úřadovně gestapa na právnické fakultě, vždy tedy na univerzitní půdě, ale jak znesvěcené!

Počátkem následujícího roku byli všichni brněnští univerzitní učitelé převezeni do jednoho z nejhorších koncentračních táborů, do Mauthausenu; mnoho z nich doprovázely doklady s poznámkou „návrat nežádoucí“. Z mauthausenského pekla se skutečně domů vrátili (a až po válce) jen dva – profesori Podlaha a Tomášek. Ostatní byli dílem přímo popraveni, dílem nevydrželi nelidské podmínky těžké práce v lomu, nebo ukrutné zacházení ze strany dozorců, kteří tak mnoho mauthausenských vězňů utýrali k smrti.

Jako první podlehl vzápětí po příchodu do strašlivého prostředí koncentračního tábora sedmý z řady rektorů brněnské univerzity,²⁰ profesor mineralogie a petrografie PhDr. Vojtěch Rosický. Zemřel v Mauthau-

²⁰ Vojtěch Rosický byl rektorem univerzity v Brně ve školním roce 1925–26, v dalším roce pak prorektorem.

seny již 9. února 1942, oslabený předchozím vězněním a výslechy. Bylo mu necelých 62 roků, narodil se 30. října 1880. Celý svůj život zasvětil vědě, k níž získal lásku již v rodinném prostředí; jeho otec byl známý český přírodovědec a pedagog František Rosický. Vojtěch Rosický studoval na Karlově univerzitě v Praze a později na vysokých školách v Německu, zvláště na univerzitě v Heidelbergu. Věnoval se především krystalografii. Ještě před první světovou válkou se stal docentem a pak mimořádným profesorem na Karlově univerzitě a po zřízení Masarykovy univerzity jedním z prvních profesorů této nové vysoké školy, již pak věnoval všechny své síly. Vybudoval na přírodovědecké fakultě ze skromných počátků vzorný výzkumný i vyučovací mineralogický ústav, z něhož vyšla řada vynikajících odborníků, žáků Vojtěcha Rosického. Ve velké řadě vědeckých prací tohoto brněnského profesora, z nichž jmenujme aspoň jeho *Krystalografii*, zaujímá čestné místo i několik vynikajících vysokoškolských učebnic jeho oboru.

Vojtěch Rosický však nebyl jen významný vědec a pedagog, byl i neohrožený vlastenec a bojovník. Nedočkal se vytoužené svobody, ale jeho památka je navždy zapsána v análech vysoké školy, o níž se tolik zasloužil.

Germanista Stanislav Sahánek se stal profesorem brněnské univerzity až posmrtně. Byl jím jmenován in memoriam v roce 1947. Do roku 1938 byl docentem na Komenského univerzitě v Bratislavě a do Brna přešel až v době pomnichovské republiky, kdy reakční fašistická slovenská vláda vypudila z bratislavské univerzity většinu českých pedagogů. Jednání o přenesení jeho habilitace na univerzitu v Brně přerušilo uzavření českých vysokých škol, takže Stanislav Sahánek na Masarykově univerzitě působil jen jako lektor. Přesto brněnská univerzitní obec pokládala tohoto vědce plně za svého, jak o tom svědčí i jeho zapojení do odbojové činnosti ve skupině brněnských profesorů.

Stanislav Sahánek, narozený 15. 6. 1883, věnoval svůj zájem především německé literatuře z české oblasti; napsal několik monografií o německých autorech narozených v Čechách nebo na Moravě. Významná je i jeho učebnice *Přehledné dějiny německého písemnictví*. Celý život tak vlastně pracoval pro vzájemné pochopení mezi českým a německým národem (přeložil také dějiny české literatury od Arna Nováka do němčiny).²¹ S násilím páchaným nacisty na českém národě, s barbarstvím, jež bylo protikladem všech velkých hodnot německé kultury, se ovšem nesmířil a činně se zapojil do boje proti němu. V koncentračním táboře si ho pak nacističtí dozorcí, kteří se záhy dozvěděli o tom, v kterém vědním oboru pracuje, vzali obzvláště „na mušku“ a za jeho záslužnou činnost na poli německé literatury ho odměňovali nejhrubšími urážkami. Nevydržel dlouho toto kruté zacházení a zemřel již 27. února 1942.

Nejstarším členem skupiny brněnských profesorů, vězněných nejprve v Kaunicových kolejích a pak převezených do Mauthausenu, byl profesor

²¹ Tato kniha vyšla v roce 1931 v Postupimi pod názvem: *Geschichte der tschechischen Literatur*.

systematické filozofie Josef Tvrdý, který se vzhledem ke své statečnosti a skutečnému filozofickému klidu, s nímž nesl útrapy vězení, brzy stal nejen seniorem, ale i utěšitelem a posilovatelem celé skupiny a toto své poslání plnil i v Mauthausenu, i když už ne dlouho. Nemohli-li nacističtí katani zlomit filozofa duševně, tělesné síly skoro pětadesátníka nevydržely rafinované mučení²² a Josef Tvrdý jako jeden z prvních vězňů z Brna umírá 13. března 1942.

Rodák z Tuří v Čechách (nar. 19. září 1877) studoval v Praze na Karlově univerzitě a pak dlouhou dobu působil na středních školách, zvláště ve Vyškově a v Brně. Poměrně pozdě se dostal k docentuře, habilitoval se v roce 1922 na Masarykově univerzitě spisem *Filozofie náboženství* a brněnskou docenturu si ponechal a stále v Brně přednášel, i když byl v roce 1927 jmenován profesorem na Komenského univerzitě v Bratislavě. Teprve když koncem roku 1938 musela většina českých profesorů Bratislavu opustit, přechází Josef Tvrdý od 1. ledna 1939 ve funkci profesora na brněnskou univerzitu. V důsledku známých událostí mu ovšem nebylo dopřáno, aby zde dlouho působil.

Josef Tvrdý patřil k pozitivistické škole českých filozofů.²³ Z jeho bohatého díla je třeba jmenovat především tyto spisy: *Úvod do filozofie* (1926), *Teorie pravdy* (1929), *Systematický úvod do filozofie* (1937). S pěstováním systematické filozofie úzce souvisel druhý hlavní obor zájmu Josefa Tvrdeho, jímž jsou dějiny filozofie. Sem patří zejména díla *Vývoj filozofického myšlení evropského* (1923), *Průvodce dějinami evropské filozofie* (1932) a rovněž monografie *Problém skutečnosti u Davida Huma a jeho význam v dějinách filozofie*. Vedle toho se Tvrdý zabýval i logikou. Řada jeho prací se stala oblíbenými vysokoškolskými učebnicemi.

Za protektorátu vydal Josef Tvrdý ještě spis *Nová renesance*. Bezprostředně před svým zatčením pracoval na knize o anglických filozofech a jeho spoluvězni z Kouniček, kteří přežili peklo koncentráku, později vzpomínali, jak jim z paměti přednášel rozsáhlé partie z tohoto díla. I když se tedy Josef Tvrdý mohl s uspokojením ohlédnout na své celoživotní dílo, přece jen neřekl poslední slovo a jeho smrt v Mauthausenu byla krutě předčasná.

²² Srovnej: kol. autorů, *Dějiny univerzity v Brně*. Brno 1969, str. 228, kde se píše o tom, jak dozorcí v táboře pronásledovali a mučili Josefa Tvrdeho. Za ocitování stojí aspoň jeho slova, která zaznamenali pamětníci událostí z koncentračního tábora: „Všechno není v mé moci, něco je v moci Mauthausenu. Mé tělo není docela v mé moci, i když mám vůli. Proto se chystám na život, ale s vědomím, že jsem čestně bojoval, jsem připraven i na smrt. Ale je-li mně dáno zemřít, pak jen s vědomím, že vlast i lidstvo budou žít svobodně.“ (Srovnej tamtéž.)

²³ Generační druh Josefa Tvrdeho, Josef Král, charakterizoval ve svém nekrologu jeho filozofické přesvědčení takto: „Filozoficky se hlásil k pozitivismu, a to mladšímu pozitivismu, jak jej možno charakterizovat třemi základními znaky: důrazem na zkušenost jako základ veškerého poznání, na relativnost poznání a na racionálnost čili vědeckost jeho metod. Metafyziku připouštěl ovšem jako subjektivní syntézu, jak vyloženo, a také náboženství v neteologickém a etizujícím pojetí uznává. V *Průvodci* (rozumí se Tvrdeho spis — viz dále v textu) 1932 se sám zařazuje k stoupencům evolucionismu. V posledních letech se ohrazoval proti zařazování k pozitivismu a označoval se spíše za realistu“. Srovnej: Česká mysl, 1945, č. 15.

Nacističtí okupanti nešetřili při svém teroru stavu ani věku. Nevadilo jim vůbec, stal-li se předmětem jejich represálií významný vědec, umělec či kulturní pracovník, spíše se na takové lidi zaměřovali a právě tak se nezastavovali ani před ctíhodností stáří. Počítáme-li však jejich oběti z řad učitelů brněnské univerzity, vidíme, že tu většinou umírali vědci, kteří by v normálních okolnostech za sebou neměli o mnoho víc než polovinu své vědecké dráhy, někdy ještě méně, a jejichž smrt znamenala zmaření mnoha nadějí pro jejich obor i pro celou českou vědu.

To byl i případ Josefa Sahánka z přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, vynikajícího badatele v oboru elektromagnetických vln. Josef Sahánek se narodil 18. února 1896 v Praze a vykonal zde středoškolská a vysokoškolská studia, ale jeho další vědecká dráha je zcela spjata s Brnem. Již v roce 1918 se stal asistentem fyzikálního ústavu zdejší české techniky, kde mimo jiné pracoval na své disertaci: *Periodické změny rychlosti a směru větrů v Brně*. V roce 1921 přešel Josef Sahánek na tvořící se fyzikální ústav přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, který tehdy řídil profesor Bedřich Macků. První léta v tomto ústavu byla vyplněna hlavně organizačními pracemi; Josef Sahánek měl za úkol postarat se o experimentální výbavu ústavu, ale nezanedbával ani svou vědeckou práci, ve které se po krátké meteorologické odbočce napříště plně zabýval experimentální fyzikou.

V roce 1929 se pro tento obor na základě dvoudílné studie *Výklad vzniku krátkých elektromagnetických vln v elektronkových lampách* habilitoval na univerzitě (v roce 1934 mu byla docentura rozšířena i na brněnskou techniku). A již v následujícím roce byl navržen na profesora experimentální fyziky. Tento návrh – nesporný po odborné i věcné stránce – však přírodovědecká fakulta podala v době v mnoha ohledech nepříznivé. Hospodářská krize s sebou přinesla omezení dotací univerzitě a málo uvážená snaha šetřit na kulturních statcích vedla posléze až ke snahám zrušit vůbec přírodovědeckou (a také filozofickou) fakultu brněnské univerzity; trvalo pak celé dva roky, než se toto nebezpečí podařilo odvrátit. Není tedy divu, že se Josefu Sahánkovi až po čtyřech letech, 31. 7. 1934, dostalo hubeného a takřka jen čestného zadostiučinění ve formě jmenování bezplatným profesorem.²⁴

Skutečným profesorem Masarykovy univerzity se Josef Sahánek bohužel nestal nikdy a nepřízeň osudu mu nedopřála, když později byl podvackrát jmenován profesorem na jiných školách, aby mohl v této funkci být jen začít působit. V roce 1938 byl totiž jmenován na novou techniku do Košic, k jejímuž skutečnému otevření tehdy nedošlo, a o rok později se stal profesorem na brněnské technice, kde se měl právě 17. listopadu 1939 ujmout správy fyzikálního ústavu. Ze známých důvodů nedošlo ani k tomu...

Kromě své habilitační práce věnoval Josef Sahánek problémům elektromagnetických vln dalších pět prací, z nichž jmenujme zvláště: *Buzení elektromagnetických vln dvoumřížkovými lampami* (1930) a *Buzení ultrakrátkých Hertzových vln elektromagnetickou rezonanční brzdou elektronů* (1937). Širší veřejnosti jsou určeny dvě knihy: *Vznik světla v plynech*

²⁴ Srovnej pozn. č. 12.

a *Televize*, obojí z roku 1941. Téma posledního spisu ukazuje Sahánkův zájem o vše nové ve vědě a zde je třeba uvést i to, že přednášel již ve třicátých letech na brněnské technice i na veřejnosti o atomové fyzice.

Sahánkovy velké vědecké zásluhy byly oceněny zvláště také tím, že byl přes svůj poměrně mladý věk jmenován členem Královské české učené společnosti nauk. A tak bylo pro českou vědu opravdu krutou ranou, když byl Josef Sahánek na podzim roku 1941 zatčen a když o půl roku později, 23. března 1942 zemřel v mauthausenském koncentračním táboře, jako čtvrtá z obětí v řadě brněnských univerzitních učitelů.

Podobně přerušili nacisté první tvůrčí rozlet dalšího mladého přírodovědce z brněnské univerzity, Bohuslava Hrudičky. Vědecká dráha tohoto nadaného a velmi nadějného pracovníka byla velmi krátká a doba jeho pedagogického působení na univerzitě byla přetržena na samém počátku.

Bohuslav Hrudička se narodil 14. listopadu 1904 v Třešti. Na univerzitní dráhu se dostal poměrně pozdě, vystudoval totiž původně učitelský ústav a po jeho absolvování několik let působil jako učitel na různých měšťanských školách. Na přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity studoval původně jen jako externista, teprve po dodatečné maturitě se zde zapsal jako řádný posluchač. To bylo v roce 1932. Učitelé Bohuslava Hrudičky na přírodovědecké fakultě, profesori Vitásek a Koláček, si brzy všimli tohoto nadaného posluchače a přizvali ho k práci v geografickém ústavu a semináři, kde mladý vědecký pracovník rychle vyzrával. Hlavní oblastí Hrudičkova zájmu se stala klimatologie a meteorologie. Kromě celé řady článků z těchto oborů vydal ještě před ukončením svých univerzitních studií knižně *Úvod do technické meteorologie* (Brno 1935), který dosud patří k základním českých dílům v dané oblasti.²⁵ Doktorátu přírodních věd dosáhl Bohuslav Hrudička v roce 1936 a již po třech letech se na brněnské univerzitě habilitoval. Bylo to ovšem těsně před uzavřením českých vysokých škol...

V době po absolvování fakulty až do svého zatčení působil docent Hrudička v brněnském Hydrometeorologickém ústavu a ve svých vědeckých pracích se zabýval hlavně praktickými problémy svého oboru. Pracoval ovšem i jinak: v odbojové skupině brněnských univerzitních učitelů, spolu s nimi byl zatčen, vězněn v Kouničkách²⁶ a pak v Mauthausenu. Těžkou prací v lomu tohoto koncentračního tábora si přivodil zápal plic, jemuž

²⁵ Srovnej: kol. autorů, *Universitas Brunensis 1919–1969*. Brno 1969, str. 260.

²⁶ V univerzitním archívu je uložena pozůstalost docenta Hrudičky, v níž se zachoval jeden jeho dopis z Kaunicových kolejí. I když v tomto dopise ženě hovoří více zámlky než vlastní text (jak je pochopitelné vzhledem k okolnostem, v nichž byl psán), je natolik zajímavý, že jej zde celý citujeme: „Milá Mařenko, děkuji za prádlo. Navštív na zemské školní radě insp. Dr. Rozholda a požádej o výplatu části honoráře za mou práci ve zkušební komisi. U firmy Fock, Springer a v Jednotě čes. matematiků zastav odbírání časopisů pro další ročníky. Kdyby přišla korektura článku „Meteorologie und Grubenbau“, vrať ji do meteorologického ústavu, ať ji za mne opraví někdo u nich. V technickém slovníku naučném ať předají moji spolupráci jinému. Piš mi! strojem na půlarch papíru na obě strany. Stále na Tebe myslím na Vás všechny! Líbá tě Tvůj Bohouš“. Srovnej: AU, fond pozůstalost B. Hrudičky, kartón č. 1.

13. dubna 1942 podlehl, dříve než mohl dovršit svou tak slibně započatou vědeckou dráhu.

Na brněnské právnické fakultě prořídil v průběhu šesti válečných let profesorský sbor daleko citelněji než na ostatních univerzitních fakultách. Avšak pouze dva její profesori se stali přímou obětí okupantského teroru.

Jeden z nich byl Jan Vážný, vědec nepolitického oboru na fakultě věd politice blízkých nebo s politikou se stýkajících a podle všeobecného svědectví mírný člověk a skromný badatel, zahloubaný do své vědecké práce, jíž žil. Přece však ne natolik, aby ho ohrožení národa nepodnítilo k odbojové činnosti, kterou ovšem bohužel splatil nejdražším statkem.

Jan Vážný se narodil 1. ledna 1891 v Praze. Studoval práva na Karlově univerzitě, roku 1919 zde dosáhl doktorátu a již následujícího roku i docentury na základě práce *Actiones poenales* (o změně pojmu a struktury soukromých trestních žalob v historickém vývoji). V roce 1921 byl jmenován mimořádným profesorem římského práva na Komenského univerzitě v Bratislavě a v roce 1927 přešel jako ordinarius tohoto oboru do Brna na Masarykovu univerzitu, kde se zároveň ujal vedení semináře římského práva. V roce 1932/33 byl děkanem právnické fakulty, o rok později jejím proděkanem.

V Bratislavě vydal Jan Vážný především dvoudílnou studii *Římské právo obligační*. Z nového hlediska se touto otázkou zabýval i po svém odchodu do Brna v práci *Naturali obligatio* (1929), které se dostalo mezinárodního uznání a kde Vážný ukazuje, že nové prvky, které se objevují v právu justiniánské epochy oproti právu klasickému, nelze vždy přičítat tvůrčí činnosti poklasické právovědy, nýbrž i ve velké míře vývoji nauky u klasických juristů.

V třicátých letech se Vážný zabýval římskými právními ideami v občanském zákoníku a zvláště římským civilním procesem. Celá řada článků o druhém z těchto témat, přinášejících mnoho nevšedních postřehů a poznatků, prozrazuje, že kdyby se byl Vážný dostal k syntetické práci o římském civilním procesu soudním, na kterou pomýšlel, mohlo to být převratné dílo v daném oboru. Nacistická okupace tuto možnost zmařila.

Na podzim roku 1941 byl Jan Vážný zatčen a po nelidském týrání v koncentráku v Mauthausenu 18. dubna 1942 zemřel. A tak jen péčí profesora Hynka Bulína posmrtně vydané dílo *Soustava práva římského*, které se stalo vyhledávanou vysokoškolskou učebnicí, je svědectvím, jakého přínosu se mohla česká právní věda od Jana Vážného ještě dočkat, kdyby jeho životní dráha nebyla v polovici přetržena.

Srovnáme-li složení posledního Akademického senátu brněnské univerzity před zavřením českých vysokých škol v roce 1939 a prvního senátu poválečného, vidíme, že jen málo jmen akademických funkcionářů v obou sborech se shoduje. Při veškeré snaze navázat po osvození v činnosti školy tam, kde byla univerzita násilím o necelých šest let dříve nucena skončit, nebylo to často možné z toho nejkrutějšího důvodu: mnozí bývalí akademičtí funkcionáři nemohli zaujmout svá místa v poválečném senátu, protože už nebyli mezi živými. Všechny čtyři fakulty univerzity zaznamenaly těžké ztráty svých učitelů, ale pokud jde o akademické

funkcionáře, dopadla okupantská zvůle nejtíže na lékařskou fakultu. Nový rektor z roku 1945, který vzešel právě z ní, profesor Václav Neumann, sám osvobozený politický vězeň, mohl tehdy už jen vzpomínat na své kolegy a spoluvězně: děkana fakulty z roku 1939 Jana Floriana a jejího proděkana Miroslava Křivého, kteří oba v koncentračním táboře zahynuli.

Profesoru Miroslavu Křivému nedovolily nepříznivé okolnosti působit na Masarykově univerzitě tak, jak by si byl přál on sám a jeho žáci. Poblý na ní vlastně jen zcela krátce, ale už to, že byl jeden rok děkanem fakulty a v osudném nedokončeném roce 1939/40 jejím proděkanem, svědčí o tom, že s univerzitou pevně srostl a má v jejích dějinách důležité místo. Zvláštní historickou shodou přitom zůstává jeden fakt: že totiž zde zahájil svá čtení právě přednáškou o psychiatrických názorech Jana Evangelisty Purkyně, jehož jméno nyní brněnská Alma mater nese...²⁷

Miroslav Křivý se narodil 23. ledna 1896 v Nové Říši na Moravě. Jeho otec, praktický lékař a lidumil, přítel Otokara Březiny, předčasně zemřel, když se nakazil při ošetřování nemocných tyfem, a tak rodina s třemi nedospělými syny žila v těžkých podmínkách. Nadaný Miroslav úspěšně studoval na lékařské fakultě Karlovy univerzity v Praze a dosáhl zde 24. dubna 1920 doktorátu veškerého lékařství. Po krátkém působení v Praze pak odešel již následujícího roku do Bratislavy na nově zřízenou Komenského univerzitu, kde řadu následujících let působil: nejprve jako klinický sekundář a brzy jako klinický asistent profesora Myslivečka. V roce 1929 se Miroslav Křivý v Bratislavě habilitoval pro obor neurologie a psychiatrie. Po odchodu profesora Myslivečka do Prahy byl v roce 1930 sám pověřen vedením bratislavské neurologicko-psychiatrické kliniky a 28. března 1933, po svém jmenování mimořádným profesorem, se stal i jejím přednostou.

O několik let později se profesor Křivý vrátil na rodnou Moravu, do Brna, města svých středoškolských studií; v roce 1937 se ujal zdejší neurologicko-psychiatrické kliniky, osiřelé po předčasné tragické smrti svého přednosty, prof. Huberta Procházky. Přes krátkost Křivého brněnského působení se k němu hlásili jako žáci ke svému učiteli mnozí brněnští odborníci, mezi nimi i pozdější přednosta brněnské neurologické kliniky a katedry, profesor Popek, který si vysoce vážil jeho vědecké práce.²⁸

Těžištěm vědecké činnosti Miroslava Křivého byla neurologie a psychiatrie, jim je věnována většina z jeho 45 prací;²⁹ jeho odborný zájem tím však zdaleka nebyl vyčerpán. Často vystupoval jako soudní znalec

²⁷ Další zajímavou shodou v tomto ohledu je návrh děkana lékařské fakulty Jana Floriana (viz o něm níže v textu) z roku 1940, kdy měla být brněnská univerzita přejmenována, aby nesla napříště jméno: Purkyňova univerzita. Byla však tehdy, jak jsme o tom již psali, úředně nazvána: Česká univerzita v Brně.

²⁸ Srovnej: Karel Popek, Za profesorem M. Křivým. Lékařské listy, 15. května 1946. Z nekrologu vyjímáme aspoň tuto charakteristiku: „Všechny klinické práce Křivého obsahují mnoho neobyčejně cenných podrobností, týkajících se popisovaných syndromů a chorob, jež svědčí o neobyčejně dobré pozorovací schopnosti autorově, bystrosti jeho úsudku, jasném vymezení problému a logičnosti jeho vývodů a závěrů. Po stránce formální je jejich předností jasný a dobře srozumitelný sloh, bez zbytečných příkras, často velmi stěžujících studium vědeckého pojednání.“

²⁹ Vypočítává je prof. Popek v citovaném nekrologu. Srovnej předchozí poznámku.

a byl přitom (podle slov prof. Popka) „velmi oblíben nejen pro jasnost svých posudků, ale i pro lidský postoj k různým chybám svých bližních“. V mladších letech se Miroslav Křivý zabýval také anatomii a napsal i řadu prací laboratorních. Celkový obraz doplňuje několik jeho populárně vědných článků. Pro brněnskou univerzitu zůstane věčnou škodou, že už nemohl napsat zamýšlenou knihu o J. E. Purkyňovi.

Zavření vysokých škol přerušilo vědeckou práci, profesor Křivý však nechtěl přecházet zlá léta jen v ústraní, a proto se zapojil do odbojové činnosti. Přestože byl těžce nemocen, zatkl ho koncem roku 1941 gestapo, a když se nepodařilo zlomit ho mučením, aby prozradil jména svých spolupracovníků, poslali ho ve zbědovaném stavu do Mauthausenu. V koncentračním táboře podlehl Miroslav Křivý brzy útrapám a 23. dubna 1942 zemřel, předcházaje tak své druhy z lékařské fakulty. Jako památka na jeho poslední týdny se zachovaly jen dva dojemné dopisy ženě,³⁰ ale pomník jeho vědeckého díla i vzpomínka na dobrého člověka trvají stále.

Od února do května 1942 podleho útrapám mauthausenského koncentračního tábora sedm pedagogů a vědců z brněnské univerzity. Datum 7. května pak můžeme z jejího hlediska označit jako přímo osudné. Toho dne totiž nacisté zlikvidovali neméně než čtyři další učitele z Brna. Tyto čtyři profesory: Jana Florianu a Karla Horu z lékařské a Františka Kolářka a Antonína Šimka z přírodovědecké fakulty brněnské univerzity oddělili esesmani jako zvlášť nebezpečné od ostatních vězňů ihned po příchodu do Mauthausenu a uvěznil je v přísné izolaci v bunkrech. Bylo o nich rozhodnuto: nesměli se už nikdy vrátit! Po třech měsících a třech dnech je všechny poslali ve skupině 92 vězňů do plynové komory...³¹

Poslední děkan lékařské fakulty před uzavřením brněnské univerzity nacisty, profesor Jan Florian, zvolený do této funkce na školní rok 1939/40, byl nejen velký vědec, ale i osobně velmi statečný člověk. Dokumentuje to fakt, že právě jako zástupce brněnské lékařské fakulty podal protest proti zavření českých vysokých škol. Nacisté na tento Florianův čin nereagovali ihned, dobře si ho však zapamatovali a připočetli mu to k tíži,

³⁰ Oba dopisy jsou psány na úředním mauthausenském formuláři s hlavičkou: *Meine Anschrift: Name: Miroslav Křivý, N° 1431, geboren am: 23. I. 1896, Block 15, Stube B (podruhé A). První zní takto: „Mauthausen, den 28. II. 1942. Meine liebe, gute Vlasta, bin vom 4. d. M. in Mauthausen. Den Gruss von Dir habe ich erhalten. Du kannst Dir meine Freude vorstellen! Gesundheitlich befinde ich mich ziemlich gut. Vielleicht auch euch seid alle gut. Pakete dürfen grundsätzlich nicht geschickt werden. Grüsse von mir ganze Familie und alle Bekannten. Bin in Gedanken ständig bei ihnen. Schreibe mir wie möglich bald! Küsst Dich Dein Miroslav“ (poznámka tužkou: přišel 10. III. 1942). Druhý dopis: „Mauthausen, den 22. III. 1942. Viel geliebte, dein zweiter Gruss hat mir grosse Freude vorbereitet; auch die günstige Nachricht über Mutter. Bin gesund und fühle mich wohl. Küsse alle Bekannten und Verwandten; besonders die Mama. Dich und Eva küsst Miroslav“ (poznámka tužkou: přišel 29. III. 1942). Srovnej: AU, fond pozůstalost M. Křivého, katrón č. 1.*

³¹ To je uvedeno v podání lékařské fakulty ve věci jmenování Karla Hory řádným profesorem in memoriam (srovnej následující poznámku). Jiné prameny (*Dějiny univerzity v Brně*. Brno 1969, str. 229; L. Malinovský, *In memoriam prof. MUDr. Karla Hory*. Universitas 1972, č. 2, str. 105–107) uvádějí, že poprava byla provedena zastřelením.

když ho později zatkli jako významného činitele odbojové organizace Obrana národa.

Jan Florian se narodil 27. listopadu 1897 v Brně, zde vychodil střední školu a stal se jedním z prvních posluchačů ve školním roce 1919–1920 otevřené lékařské fakulty Masarykovy univerzity. Mladého studenta brzy zaujaly teoretické obory lékařské vědy, zvláště histologie a embryologie. Od roku 1921 pracoval nejprve jako demonstrátor, později jako asistent v histologicko-embryologickém ústavu pod vedením profesora Františka K. Studničky, jehož později vystřídal ve vedení ústavu. To se stalo v roce 1936 po odchodu profesora Studničky do Prahy; mezitím získal Jan Florian 16. 12. 1925 doktorát veškerého lékařství, 13. 12. 1928 soukromou docenturu histologie a embryologie, obojí na univerzitě v Brně. 28. 3. 1933 se stal profesorem svého oboru na univerzitě v Bratislavě a o tři léta později se jako řádný profesor vrátil na svou mateřskou univerzitu do Brna.

Jan Florian byl členem mnoha učených společností a z jeho četných publikací jmenujme aspoň důležitou vysokoškolskou učebnici: *Embryologii* z roku 1933 a velmi zajímavou monografii *Od prvoků k člověku* (Praha 1939). Zatčení a smrt v koncentračním táboře násilně přervaly jeho poslední velkou práci o mikroskopické struktuře lidského těla. Nacistické běsnění způsobilo, že i životní dílo Jana Floriana zůstalo jen bolestným torzem.

O málo mladší kolega Jana Floriana z lékařské fakulty, profesor normální anatomie Karel Hora, byl významný činitel odbojového hnutí. Při ilegální činnosti si vedl rozvážně a nezahlavil své druhy ani při krutých výsleších — takového člověka mohli nacisté usmrtit, ale ne zlomit. V návrhu, který podala lékařská fakulta 8. června 1945 Ministerstvu školství, aby byl Karel Hora jmenován řádným profesorem svého oboru in memoriam,³² čteme následující charakteristiku tohoto bojovníka proti násilí:

„Odbojová činnost skupiny, pro kterou on pracoval, byla značně rozsáhlá, měla dvě vysílací stanice, jednu v Praze v ústavě choromyslných v Kateřinkách pro Londýn, druhou na Moravě pro spojení s Moskvou. Při stanném právu byl nešťastnou náhodou zajištěn jeden člen skupiny, který si vedl podrobný deník o činnosti, a tím se část odbojové skupiny prozradila. Hora při vyšetřování si vedl udatně. Nikoho nezahlavil, ač byl spojku značně vysoko postavenou.“

Karel Hora se narodil 9. června 1901 v Brně a hlavní město Moravy bylo místem jeho středoškolských i vysokoškolských studií. Na lékařské fakultě se od počátku studia zajímal o anatomii a byl postupně volontérem (1921), výpomocným asistentem (1923), řádným asistentem (1929) a nakonec i vedoucím (od 15. února 1939) ústavu normální anatomie. Doktorát získal 15. 12. 1928 a 19. 1. 1932 se stal docentem. Již v roce 1936 byl navržen na profesuru, ale vzhledem k nedostatku systemizovaných míst byl v roce 1937 jmenován pouze bezplatným profesorem.³³ Jeho

³² Podání se nachází v dosud nearchivovaném osobním spise Karla Hory, uloženém na osobním oddělení Rektorátu University J. E. Purkyně.

³³ Srovnej pozn. č. 12.

další univerzitní postup přerušily osudné události po březnu 1939. V rámci svého oboru se profesor Hora věnoval hlavně — v jeho době zcela novému odvětví — výzkumu vztahu tělesné výchovy k pohybovému ústrojí člověka a jejích účinků na rozvoj tohoto ústrojí. Jeho dílo *Tělesné míry vyplývající z dlouhotrvajícího pěstování kopané*³⁴ bylo odměněno cenou Vědecké nadace, založené profesorem E. Babákem. Karel Hora pracoval v řadě institucí, zabývajících se tělesnou výchovou a vedle svých vědeckých děl publikoval i řadu populárních článků. Násilná smrt ho odvedla od díla v nejpłodnějších letech života, ale jeho památka nikdy nezahyne.

Se jménem někdejšího děkana³⁵ přírodovědecké fakulty, profesora Františka Koláčka, je neodlučně spjato vybudování geografického ústavu a semináře této fakulty. Ač byl rodák z Brna (narodil se 9. prosince 1881), studoval celou dobu v Praze, nejprve na gymnáziu na Královských Vinohradech, pak na Karlově univerzitě v Praze, kde 6. 4. 1906 získal doktorát. V Praze potom rovněž řadu let působil jako středoškolský profesor. Až po první světové válce se vrátil do svého rodného města a stal se 20. 5. 1921 docentem a 1. 1. 1923 profesorem zeměpisu na brněnské univerzitě. Moravě pak věnoval i svůj vědecký zájem, který směřoval především na pole historické geografie. Nejvýznamnější Koláčková monografie z této oblasti, *Půdorysy moravských měst*, vyšla v Brně roku 1930. Obraz tohoto vědce můžeme doplnit údajem o jeho členství v Moravské přírodovědecké společnosti, Národní radě badatelské a Královské české společnosti nauk.

K protinacistické činnosti využil František Koláček svých odborných znalostí již v roce 1938, kdy se bezprostředně po mnichovském diktátu podílel na vypracování map, které informovaly cizinu o nespravedlivosti záboru z národnostního hlediska i o katastrofálních národohospodářských důsledcích nových úprav hranic.³⁶ Logicky se pak zapojil i do vlastního odboje, což mu vyneslo zatčení na podzim 1941, které přerušilo plodnou Koláčkovu badatelskou činnost. Do Mauthausenu ho gestapo poslalo s poznámkou RU — zkratkou pro „Rückkehr unerwünscht“, a správa koncentračního tábora pokyn gestapa bohužel přesně vykonala.

Poslední ze čtyř profesorů, popravených 7. května 1942 v Mauthausenu, Antonín Šimek, byl učitelem přírodovědecké fakulty brněnské univerzity již od samého jejího založení. Byl mezi prvními profesory jmenovanými na tuto fakultu,³⁷ ve školním roce 1929/1930 byl jejím děkanem a o rok později proděkanem.

Antonín Šimek se narodil 26. března 1887 v Nových Hradech. V Písku vystudoval klasické gymnázium, v Praze Karlovu univerzitu, kde 1. července 1911 dosáhl doktorátu filozofie. Na Karlově univerzitě působil jako asistent nejprve v mineralogickém a pak v chemickém ústavu. Svě vzdě-

³⁴ Spisy lékařské fakulty v Brně, 10/4, str. 89—160.

³⁵ František Koláček byl děkanem přírodovědecké fakulty ve školním roce 1931/1932 a v následujícím roce jejím proděkanem.

³⁶ Podle ústního sdělení prof. dr. Roberta Konečného. Srovnej poznámku č. 19.

³⁷ Mimořádným profesorem byl od 9. 8. 1920, řádným od 1. 1. 1927.

lání si doplnil i studiem na cizích univerzitách: v Jeně v Německu a v Groningen v Holandsku. S Holandskem pak profesor Šimek udržoval plodné vědecké i přátelské styky po celý život.

Na brněnské univerzitě je působnost Antonína Šimka spjata především s vybudováním a celým dalším rozvojem ústavu pro teoretickou a fyzikální chemii, v jehož čele stál profesor Šimek až do zavření českých vysokých škol. Odchoval za dvacet let celou řadu žáků a významným způsobem zasáhl do bádání o elektrokinetických jevech. Zatčení, věznění a poprava přervaly i životní dílo profesora Šimka, který ve svém vědním oboru neřekl zdaleka poslední slovo.

Po osudném 7. květnu 1942 zůstali z únorového transportu brněnských univerzitních učitelů naživu již jen čtyři. Ještě dvěma z nich bylo souzeno zemřít v Mauthausenu a nikdy už neuzřít domov. 1. října 1942 usmrtili nacisté při zločinných pokusech injekcí do srdce mladého asistenta oční kliniky brněnské lékařské fakulty MUDr. Jana Jebavého (naroz. 10. května 1908). Dříve než mohl tento pracovník plně rozvinout své nadání, zahynul jako oběť barbarství nového věku; a tak jen titul univerzitního profesora, který mu jeho Alma mater propůjčila v roce 1947 in memoriam, je pomníkem zmařených nadějí, ale i života, který přece jen nebyl prožit nadarmo.

O půl měsíce později sprovodili nacisté ze světa týmž způsobem — injekcí do srdce — dalšího vězně z řad brněnských učitelů, profesora přírodovědecké fakulty Františka Říkovského, kolegu a spolupracovníka popraveného Františka Koláčka.

I dráha Františka Říkovského, narozeného 26. listopadu 1901, byla od počátku spjata s brněnskou univerzitou: byl jedním z prvních studentů její přírodovědecké fakulty, na níž získal 3. února 1926 doktorát, pak dlouhá léta působil jako asistent zeměpisného ústavu; na brněnské univerzitě se 17. května 1930 habilitoval a 13. srpna 1936 byl jmenován — opět vzhledem k nedostatku systemizovaných míst — bezplatným profesorem³⁸ zeměpisu. Profesor Říkovský se specializoval na geomorfologické výzkumy, které byly v předválečné době jedním z hlavních témat, na nichž pracoval zeměpisný ústav přírodovědecké fakulty. Těsně před válkou vydal Říkovský své nejvýznamnější dílo, vynikající studii *Základy k sídelnímu zeměpisu Československa* (Brno 1939). Nacistická zvůle připravila brněnskou univerzitu a celou českou vědu i o tohoto významného pracovníka, který byl v okamžiku své smrti právě na vrcholu tvůrčích sil.

Koncem roku 1942 už byl český národ zvyklý na nacistické běsnění, převládaly se nad ním hrůzy obou heydrichiád, Lidice již byly srovnány se zemí. A přece každé nové oznámení o popravách rozechvivalo a naplňovalo bolesti. Tak tomu bylo i v případě vyhlášky, vylepené v Brně koncem října toho roku, která zněla:

³⁸ Srovnej pozn. č. 12.

Vyhláška

Lidovým sborovým soudem pro přípravy k velezradě na smrt a k trvalé ztrátě občanských čestných práv odsouzení

Jan Uher,
Josef Jaroš,
Antonín František Slavík a
Jaroslav Skryja
z Brna byli dnes popraveni.

V Berlíně, dne 27. října 1942.³⁹

Všichni čtyři jmenovaní odbojáři byli významnými činiteli v moravské složce Obrany národa. První z nich, Jan Uher, narozený 28. ledna 1891 v Prostějově, byl profesorem pedagogiky brněnské univerzity. Kromě studií, vykonaných na Karlově univerzitě v Praze, je celá další dráha tohoto významného vědce a učitele spjata s Brnem, kde působil na středních školách, kde získal 13. února 1925 na filozofické fakultě docenturu a kde byl 28. února 1935 jmenován bezplatným profesorem.⁴⁰ V roce 1937 byl Jan Uher pověřen suplováním pedagogiky na Komenského univerzitě v Bratislavě, ale v důsledku známých událostí přešel na podzim roku 1938 opět do Brna. Na filozofické fakultě Masarykovy univerzity spolupracoval Jan Uher s profesorem pedagogiky Otakarem Chlupem, pozdějším akademikem, spolu s ním stál v prvních řadách těch, kdo ve dvacátých a třicátých letech usilovali o reformu národních, měšťanských i středních škol a o reformu učitelského vzdělání. V této souvislosti studoval Jan Uher zvláště dílo velkého českého pedagoga 19. století, o němž pak vydal dvě monografie: *Myšlenkové dílo Lindnerovo*, Praha 1924 a *G. A. Lindner ve světle svých deníků*, Praha 1928.

Profesor Uher podepřel reformní plány také hlubokým studiem různých zahraničních školských systémů, zvláště se zajímal o americké, švýcarské a sovětské školy, o nichž vydal řadu článků.⁴¹ Nechtěl ovšem nekriticky přenášet cizí vzory do našich podmínek, citlivě vybíral podněty, které by se z nich mohly v Československu uplatnit. Koncem třicátých let se Jan Uher intenzivně zabýval problematikou středoškolského studentstva, nedlouho před svým zatčením publikoval výsledek svého bádání ve formě studie *Středoškolský student a jeho svět* (Praha 1939).

Ani ve vězení nepřestal tento pokrokový pedagog, pokud mohl, pracovat: některé poznámky k chystaným pracím z doby věznění se zachovaly a ukazují, co všechno mohl tento vynikající badatel ještě vykonat, kdyby popravčí kulka v Berlíně nebyla navždy přerušila jeho plodný život.

Pro každého pracovníka na poli vědy je ctí stát se tak či onak „údem“ univerzity, tohoto nejstaršího typu vysoké školy, která často čítá svůj věk na staletí, je pro něho ctí stát se doktorem, docentem či profesorem ně-

³⁹ Fotokopie vyhlášky je uložena: AU. sig. H-III-16.

⁴⁰ Srovnej pozn. č. 12.

⁴¹ Vzpomínka: Z. V., *Za Janem Uhrem*. Universitas 1972, č. 5, str. 102–103, uvádí (bez odkazů) tyto články: „Z pohledů na ruské školství a příbuzné instituce“; „Z rozhovorů se školskými odborníky Sovětského svazu“; „Leningradské školství“; „Reformní snahy americké“; „Škola měšťanská ve Švýcarsku“; „Proč jedeme do Švýcar studovat školství“ a knihu: „Základy americké výchovy“. Praha 1930.

keré z univerzit. Poměr však může být někdy i obrácený. Univerzita si někdy klade sama za čest, může-li významného vědce, učence, jenž vyrostl a získal proslulost i mimo ni a má k ní třeba jen volný vztah, začlenit slavnostním aktem, například čestného doktorátu, do své širší obce.

Brněnská univerzita a její filozofická fakulta počítá významného marxistického literárního kritika a vědce Bedřicha Václavka, docenta a později profesora dějin novější české literatury, mezi své učitele obojím způsobem, obojím právem. Ke jmenování Bedřicha Václavka docentem a profesorem totiž došlo až po jeho smrti v nacistickém koncentračním táboře v Osvětimi — 5. března 1943 — a tedy se zpětnou platností, v době, kdy Václavkovo již předtím proslulé jméno bylo obklopeno aureolou národního mučedníka; Václavek nikdy fakticky na brněnské univerzitě jako její učitel nepřednášel. Mělo tomu tak být, vše pro to bylo připraveno, Václavek neměl k výkonu učitelské činnosti pouze morální oprávnění, splnil krátký čas před uzavřením českých vysokých škol nacistickými okupanty i všechny úřední a formální podmínky pro to, aby byl ustanoven univerzitním docentem, a jen nepřítelů kruté doby mu nedovolila skutečně nastoupit dráhu, k níž ho opravňovala jeho vědecká kvalifikace.

A tak až 7. března 1946 potvrdilo ministerstvo školství se zpětnou platností k symbolickému datu 17. listopadu 1939 usnesení profesorského sboru filozofické fakulty brněnské univerzity ze dne 25. dubna 1939, jímž byla Václavkovi udělena *venia docenti* pro výše uvedený obor, a rozhodnutím prezidenta republiky z 26. srpna 1947 byl tento vědec konečně jmenován i profesorem brněnské univerzity in memoriam s platností od 1. ledna 1943.

Obojí toto rozhodnutí uzavřelo zajímavou kapitolu z předválečných dějin univerzity v Brně a její filozofické fakulty, historii Václavkovy habilitace.⁴²

Bedřich Václavek, narozený 10. ledna 1897 v Časlavicích, nebyl absolventem ani doktorem brněnské univerzity. Studoval nejprve na filozofické fakultě vídeňské univerzity (1916—1917), pak na Karlově univerzitě v Praze (1918—1922) a jakožto germanista strávil po absolvování pražské univerzity ještě i dva semestry na berlínské univerzitě. Doktorát filozofie získal v Praze, promován byl 3. března 1923. Do Brna přišel právě až v tomto roce, od 1. září zde byl totiž ustanoven profesorem na reálném gymnáziu. Po dvou letech školské služby se stal úředníkem univerzitní knihovny v Brně, v roce 1933 byl služebně přeložen do Olomouce, kde působil jako komisař archivní a knihovní služby při tamní studijní (to je někdejší a nyní opět univerzitní) knihovně. Ani po svém přeložení, které bylo určitou formou politické persekuce pro Václavkovu levicově zaměřenou činnost na kulturním poli a pro jeho vliv na vysokoškolské studenty v Brně, nepřerušil Václavek nijak styky s tímto městem ani s filozofickou fakultou brněnské univerzity. Jeho habilitace byla do určité míry také výsledkem těchto styků, ale ovšem základní podmínkou možnosti dosažení docentury byla Václavkova vědecká činnost.

⁴² Srovnej: F. X. Halas, *Habilitace Bedřicha Václavka na naší Univerzitě*. Universitas 1974, č. 1, str. 10—17.

Bedřich Václavek se již po řadu let před započítím svého habilitačního řízení zabýval problematikou české lidové písně. V semináři profesora Jakubce na Karlově univerzitě pracoval za svých studií na tématu českých zlidovělých písní, věnoval jim i svou doktorskou disertaci a nezapomínal na ně ani v době politických a kulturních zápasů vyznačených jmény: Pásmo, Šlehy, Rovnost, RED, Index, Levá fronta. Bedřich Václavek si uměl najít chvíli ticha a klidu mimo vír politického života, a tak zrála i jeho vědecká práce. Snad pomaleji než bývá obvyklé, ale její výsledky obstály i při velmi přísné prověrce. Studie *Písemnictví a lidová tradice* s podtitulem *Obraz jejich vztahů v české písni lidové a zlidovělé*, kterou Bedřich Václavek vydal v Olomouci 1938 a tamtéž o rok dříve vyšlá antologie *České písně kramářské* posunuly badatelskou práci na tomto úseku literární historie o hodný kus dopředu. První z nich podal pak Václavek na filozofické fakultě v Brně jako habilitační práci.

Kromě habilitačního spisu přiložil Bedřich Václavek ke své žádosti o udělení docentury další dva spisy, „které dokládají vědeckou činnost v jiných oblastech dějin české literatury“; byly to: *Česká literatura XX. století a Společenské vlivy v životě a díle K. H. Máchy*.

Václavkovou habilitací se zabývala komise složená z profesorů Arna Nováka, Vladimíra Helferta a Franka Wollmana. Po prozkoumání jeho prací jednomyslně doporučila žádost profesorskému sboru filozofické fakulty ke kladnému vyřízení. Když proběhly všechny předepsané fáze habilitačního řízení, byla záležitost uzavřena na schůzi profesorského sboru dne 25. dubna 1939 závěrečným hlasováním, jež vyznělo pro kandidáta docentury velmi příznivě: 18 hlasů bylo pro udělení docentury, žádný proti a jen dva členové sboru se zdrželi hlasování. Filozofická fakulta se takto jako celek postavila za Václavkovu věc. Je to velmi významná skutečnost, uvědomíme-li si, že se tak stalo v době, kdy u nás už druhý měsíc trvalo cizí protektorátní panství nacistů, kteří – a právem – pokládali komunisty za své největší nepřátele. Přihlásit se takto k člověku, jehož komunistické přesvědčení a členství ve straně bylo všeobecně známo, už tehdy nebyl pouze projev vědecké nestrannosti, ale i určitý skutek občanské odvahy.

Kandidát docentury se stával docentem v okamžiku, kdy o kladném výsledku habilitačního řízení rozhodl profesorský sbor příslušné fakulty, od data tohoto rozhodnutí se mu totiž počítalo trvání docentury. Schválení ministerstva školství bylo sice nutnou podmínkou, aby nový docent mohl začít přednášet (a dostával za to určitou odměnu), ale v normálních dobách to byla pouze formální záležitost, ministerstvo nepřezkoumávalo vědeckou kvalifikaci nového docenta, kontrolovalo pouze to, zda průběh habilitace byl po formálně právní stránce bezvadný (vyloučení případné protekce) a konečně sloužilo jako odvolací instance pro ty, kdo by vznesli nějakou stížnost proti správnosti habilitačního řízení.

Jenomže na jaře 1939 v našich zemích situace už zdaleka normální nebyla. Vysoké školy sice dosud až na drobné šikany ze strany okupační moci pracovaly bez překážky, a i když jejich profesori předvíдали, že časem obtíže porostou, žádný z nich se patrně nenadál, k čemu dojde ještě v listopadu téhož roku. Do 17. listopadu 1939 ministerstvo školství podání

filozofické fakulty ve Václavkově věci nevyřídilo,⁴³ po tomto datu se už ovšem o tom nedalo uvažovat. Vrátila se k němu až po osvobození sama filozofická fakulta a komise, složená z profesorů Trávníčka, Kurze a Vilinského, podala 20. 9. 1945 ministerstvu návrh na to, aby Bedřichu Václavkovi byla udělena *venia doctenti in memoriam*.

Ani nepříznivé zakončení docentské otázky, ani silící perzekuce neodvedly Bedřicha Václavka od vědecké činnosti. Pracoval dále na lidové písni a ještě v roce 1941 napsal velmi podnětnou knihu pro mládež o české literatuře *Deset týdnů*. Vedle toho se Václavek velice aktivně účastnil ilegální odbojové činnosti. V neochvějném víře v lepší zítřky připravil ještě těsně před svým zatčením dokument: *Spisovatelé a hnutí národně revoluční*,⁴⁴ je to rozsáhlý pracovní plán pro všestranný rozvoj národní kultury v poválečné době, který potom Václavkovi druhové uvedli z největší části ve skutek. Teprve zatčení a uvěznění v koncentračním táboře mu znemožnilo další práci a nakonec i smrt ji přetrhla nadobro. Ale i to, co Václavek do svých čtyřiceti sedmi let vykonal, mu pojistilo velmi čestné místo v dějinách české literární vědy a brněnská univerzita je proto hrdá, že může mezi své členy počítat jednoho z prvních českých marxistických literárních historiků.

Seznam obětí nacismu z brněnské univerzity se neuzavírá ani jménem Bedřicha Václavka. Musíme k nim připočítat ještě dva další popravené: profesora Bohumila Baxu z právnické fakulty a pedela téže fakulty Aloise Zímu; asistenty Vladimíra Krista z přírodovědecké fakulty a Bruna Zwickera z filozofické fakulty, kteří zahynuli v koncentračním táboře, profesora Bohumila Kladivu, jenž zemřel na následky věznění a několik členů širší univerzitní obce, studenti i absolventy, z nichž jmenujme zvlášť tři lékaře, jmenované docenty (Gustav Gellner, Josef Tomčík) a profesorem (Jan Vignati) lékařské fakulty univerzity v Brně *in memoriam*, kteří byli rovněž dílem popraveni a dílem zemřeli v koncentračních táborech.

Celá řada učitelů univerzity prošla nacistickými vězeními či koncentráky, a třebaže nepřinesla nejvyšší oběť, přece musíme připočítat i jejich jména k obětem nacistické perzekuce. Kromě těch, o nichž jsme již psali v jiných souvislostech – profesorů Boučka, Neumanna, Podlahy, Tomáška z lékařské fakulty, byli za protektorátu delší či kratší čas věznění či vyšetřování profesori František Čáda a Vratislav Bušek z právnické. Antonín Trýb z lékařské a Otokar Borůvka z přírodovědecké fakulty.

A než ukončíme tuto smutnou kapitolu ze života druhé české univerzity, musíme ještě širěji vzpomenout velkého vědce, o němž jsme na těchto stránkách vícekrát hovořili a který se sice rovněž vrátil po osvobození Československa z koncentračního tábora, avšak zanedlouho potom na následky přestálého utrpení zemřel. Je to Vladimír Helfert, jehož jménem uzavřeme naši galerii hrdinů a obětí.

⁴³ Aspoň se o tom neuchoval žádný doklad v Archívu brněnské univerzity, ani ve fondu MŠANO ve Státním ústředním archívu.

⁴⁴ Tento dokument spolu s vysvětlením okolností svého vzniku byl otištěn ve sborníku I. sjezdu českých spisovatelů v roce 1947: *Účtování a výhledy*. Praha 1948, str. 7–10.

Psali jsme již o odbojové činnosti Vladimíra Helferta, o jeho prvním zatčení 14. listopadu 1939. Profesor Helfert byl potom nějaký čas vězněn na Špilberku, pak dovezen do Německa a téměř dva roky strávil ve vězení ve Vratislavi. Propustili ho odtud téměř umírajícího 23. února 1942, avšak ve Vinohradské nemocnici v Praze se lékařům podařilo Vladimíra Helferta zachránit. Žil potom nějaký čas na svobodě, ale v červnu 1944 ho gestapo zatkló podruhé a útrapy druhého věznění na Pankráci a v Terezíně už bohužel profesor Helfert nepřežil. Zemřel 18. května 1945 v Praze na skvrnitý tyfus, kterým se nakazil v Terezíně.

Smrti na prahu svobody se tak uzavřelo dílo vynikajícího vědce a jednoho z nejvýraznějších představitelů levicových tendencí na brněnské univerzitě v meziválečném období. Vladimír Helfert se narodil 24. března 1886 v Plánici. Studoval na gymnáziu v Táboře a pak na Karlově univerzitě v Praze, kde patřil mezi žáky Otakara Hostinského. Jeho studijními obory byly zeměpis, dějepis a hudební věda, ale především třetímu z nich patřil od počátku Helfertův hlavní zájem. Dizertací z tohoto oboru věnovanou Jiřímu Bendovi a J. J. Rousseauovi získal Vladimír Helfert 23. 7. 1908 doktorát a své vzdělání v hudební historii si dále doplnil i studiem na Humboldtově univerzitě v Berlíně. Vladimír Helfert potom řadu let působil jako profesor zeměpisu a dějepisu na české obchodní akademii v Praze, ale činně se přitom zároveň podílel na organizování tamního hudebního života. Po první světové válce přešel do Brna, kde se 26. února 1921 habilitoval pro obor hudební vědy na nedávno otevřené univerzitě.⁴⁵ 29. března 1926 byl jmenován univerzitním profesorem a zároveň se stal ředitelem nově vzniklého hudebního semináře, k němuž položil základy již v době svého docentského působení na filozofické fakultě. Ve školním roce 1935/36 byl děkanem, o rok později proděkanem této fakulty.

Ještě před svým přesídlením do Brna projevil Vladimír Helfert velký zájem o moravskou hudbu, byl jedním z prvních, kdo pochopil mimořádnost skladatelského projevu Leoše Janáčka (prvního čestného doktora Masarykovy univerzity). V Brně našel velké možnosti pro vypracování dějin české hudby 18. století, kterým věnoval svůj habilitační spis: *Hudba na jaroměřickém zámku* a které byly také jedním z významných badatelských témat Helfertova semináře. Vedle publikování celé řady prací, věnovaných mimo jiné významným postavám novodobé české hudby (Smetana, Janáček a mnozí další), posmrtně sebraných do knihy *O české hudbě* (Praha 1957), se Vladimír Helfert staral i o vydávání pramenů staré české hudby, významným jeho činem v tomto oboru byla edice sbírek *Musica antiqua Bohemiae* v roce 1934. I v Brně se věnoval Vladimír Helfert nejen vědeckému bádání, ale i praktickému šíření hudby. V třicátých letech se z jeho iniciativy pořádala na filozofické fakultě řada koncertů, věnovaných například staré české, ale také soudobé sovětské hudbě.

Vladimír Helfert se jako tolik jeho kolegů nemohl po válce vrátit k přerušené práci, ale zůstalo po něm velké dílo a příklad k následování.

⁴⁵ Před svým jmenováním univerzitním profesorem, v době, kdy byl docentem, působil V. Helfert zároveň jako profesor na středních školách v Brně.

Příkladná byla tak či onak práce všech univerzitních učitelů, o nichž jsme zde hovořili. Jejich oběť nebyla a nebude zapomenuta, na jejich dílo navazují další badatelé, dnes už můžeme říci generace pedagogů a vědců. Brněnská univerzita, které podle plánu nacistů nemělo už nikdy být dovoleno, aby obnovila svou činnost, oslavila nedávno třicet let své nové existence v socialistickém státě. Za tu dobu pokročila vědecká práce jejích učitelů o mnoho dopředu a Univerzita J. E. Purkyně v Brně je dnes ještě daleko významnějším vědeckým a pedagogickým střediskem než tomu bylo v době, kdy na ní působili učitelé — bojovníci proti nacismu a jeho oběti. Jejich jména však nejsou zapomenuta a v jejich dílech se pokračuje.

LA PERSÉCUTION NAZIE À L'UNIVERSITÉ DE BRNO AU COURS DES ANNÉES 1939—1945

Au cours de la seconde guerre mondiale, les écoles supérieures tchèques, dont l'Université de Brno, furent exposées à une forte persécution nazie. Dès l'institution du protectorat, en mars 1939, les activités de l'Université furent constamment perturbées par de menues chicaneries mais le tournant fatal arriva le 17 novembre de la même année. Ce jour-là, l'Université de Brno de même que toutes les autres écoles supérieures tchèques furent fermées et devaient le rester, théoriquement pendant 3 ans, mais le restèrent, en réalité, jusqu'à la fin de la domination nazie. Tout ce qui avait trait, d'une façon ou d'une autre, aux activités pédagogiques (cours, conférences, examens) ainsi qu'à la promotion professionnelle (titres et grades universitaires conférés aux étudiants etc.) fut immédiatement et sans exception aucune interdit. Des activités scientifiques furent autorisées seulement celles dont la „Reich“ aurait pu profiter; ainsi les cliniques et certains instituts théoriques de la faculté de médecine et quelques instituts de la faculté des sciences pouvaient poursuivre leurs travaux mais leurs activités furent tout de même limitées et plus tard supprimées pour de bon. Les nazis ne devaient, toutefois, se contenter des limitations imposées au fonctionnement de l'Université de Brno; ils succédèrent à sa lente mais efficace liquidation par voie bureaucratique. Les professeurs et employés de l'école furent successivement congédiés ou bien transférés dans d'autres branches d'activités. Le nombre de 550 personnes qui, en 1939, constituaient le personnel de l'Université se vit, en 1945, réduit à 10 employés et aides de bureaux du recteur et des doyens de toutes les quatre facultés. D'après le rapport du premier vice-recteur de l'Université de Brno d'après guerre, cette école aurait souffert des pertes (inventaires et édifices endommagés) remontant à 40 % de ses biens d'avant-guerre.

Ces pertes matérielles, quoique considérables, pouvaient cependant être réparées avec le temps. Beaucoup plus graves furent celles que l'Université subit par la mort de ses membres. Les nazis arrêtèrent et mirent en prison de nombreux professeurs et autres membres du corps universitaire et exécutèrent plusieurs d'entre eux, les autres furent envoyés aux camps de concentration, d'où retournèrent seulement quelques uns. Les professeurs de Brno furent emprisonnés, en plus grand nombre, au camp de concentration de Mauthausen. Sept d'entre eux succombèrent aux souffrances imposées par la prison; quatre furent exécutés directement au camp; deux tués par des expériences médicales criminelles et deux seulement purent rentrer. En dehors de ce groupe, 3 autres professeurs furent exécutés, quelques uns moururent ou bien directement aux camps ou bien après leur retour des suites de l'emprisonnement. Tous ces hommes furent victimes de l'arbitraire nazi et nombreux d'entre eux furent en plus des héros de la résistance nationale. Ils étaient, pour la plupart, des scientifiques émérites, souvent même des savants éminents; la perte des spécialistes renommées de de même que celle des jeunes chercheurs prometteurs étaient autant douloureuses. Le présent article se propose de décrire, en bref au moins, la carrière scientifique et l'apport de chacun d'entre eux. Leur mémoire, après plus de 30 ans, reste toujours vivante.